

ДЕТСКО УЧАСТИЕ И АКТИВИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ: НАКЪДЕ ВЪРВИМ?

ДОКЛАД ОТ ИЗСЛЕДВАНЕ
НА НОУ-ХАУ ЦЕНТЪР ЗА АЛТЕРНАТИВНИ ГРИЖИ ЗА ДЕЦА,
НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

СОФИЯ, 2022 Г.

Това изследване е публикувано от

Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца

Нов български университет

Ул. „Хан Крум“ 38А, София

<https://knowhowcentre.nbu.bg>

info@knowhowcentre.org

Ноу-хау центърът за алтернативни грижи за деца е междудепартаментална структура в Нов български университет, която работи за реализирането на мисията на университета „да поставя в служба на обществото своя академичен потенциал и да реагира на социалните и икономическите промени като участва в тях със свои проекти, академични програми и изследвания“. Стремим се да създаваме култура на партньорство и диалог между всички участници в процеса на развитие на политики и практики за детето и семейството.

Ноу-хау центърът подпомага реформите, касаещи политиките и практиките за деца, които целят да гарантират индивидуалното развитие на всяко дете и възрастен и се води от разбирането, че социалната сфера е инвестиция в развитието на хората, а не подкрепящо зависимост разпределяне на ресурси.

За повече информация: <https://knowhowcentre.nbu.bg>

Автор на текста: Евгения Тонева

Оформление: Елица Лингорски

Съдържанието на този доклад не може да бъде публикувано и използвано за цитати без изричното признаване на авторството на Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, НБУ.

© 2022

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЪРВА ЧАСТ: ВЪВЕДЕНИЕ

Информация за изследването	5
Изследователски екип	7
Участници в изследването	8

ВТОРА ЧАСТ: ОПИСАНИЕ НА СИТУАЦИЯТА

Изследователска рамка и ключови находки по нея	11
Кои са организациите, които работят в полето на детската и младежка ангажираност в България и с какви дейности се занимават те?	13
Какви са темите и каузите в полето на детската и младежка ангажираност?	23
Къде се случва детската и младежка ангажираност?	28
Кои са децата и младежите, които участват?	34
Как са финансирани инициативите по детско участие?	39
Два подкрепящи фактора и едно разногласие	42
Три бариери и едно противоречие	45

ТРЕТА ЧАСТ: ДИСКУСИЯ ПО ДАННИТЕ

Що е то „участие“ и „активизъм“?	53
Как възрастните мислят своята роля и мястото си в детското участие?	56
Как се мери въздействието на инициативите и как се говори за него?	57
Какво работи и какво препоръчваме да се развива в полето на детското участие и активизъм?	60

КАРТА НА ДЕТСКИЯ АКТИВИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ

СПИСЪК С ИЗТОЧНИЦИ	65
--------------------	----

МОГАТ ЛИ ДЕЦАТА ДА ВЗЕМАТ РЕШЕНИЯ

МОГАТ ЛИ ДЕЦАТА ДА ВЗЕМАТ ПРАВИЛНИ РЕШЕНИЯ • КОГА РОДИТЕЛСКИЯТ АВТОРИТЕТ ТРЯБВА ДА ОТСТЪПВА НА СТРЕМЕЖА НА ДЕТЕТО КЪМ САМОСТОЯТЕЛНОСТ?

На тези и някои други въпроси отговаря в интервю, излязло в американския печат, Д-Р ЛИ СОЛК, педиатър-психолог

Основният въпрос е в каква възраст децата трябва да получат началната подготовка, за да вземат самостоятелни решения. Тази възраст е много по-ранна, отколкото повечето родители предполагат. Много преди детето да е пораснало достатъчно, за да прави каквото и да било само, следва да се положи основата, на която по-късно те ще изградят своите решения. Това е процес, който протича в два етапа: първо, родителите трябва да създават чувство на доверие у своите деца; по-късно — да им помогнат да развият своята независимост.

През първата година на детето родителите трябва да развият чувството на доверие, като се стараят да задоволяват всичките нужди на детето. Едно бебе никога не бива да се оставя да плаче дълго време, защото то е съвсем безопасно и плачът е единственият му сигнал и начин на изява. Задачата на родителите през този период е да помогнат на детето да почувствува, че около него има хора, които го обграждат с грижи. Чувството на доверие, правилно развито през този период, е от съществено значение за бъдещите взаимоотношения между родители и деца.

Следващият етап настъпва, когато детето започне да ходи и да влиза в допир с предметите — времето, когато обръща чашата си с мляко и се снее. В действителност то не го прави, защото е „лошо“ и иска да разсърди майка си. То просто е любопитно. През този период детето започва да „изследва“ света, за да види кое кара нещата да се случват. Точно това е моментът, когато домашните трябва да направят така, че детето да се приспособява към обществото, в което живее, без да руши; т. е. новозникващите интереси и дейности да се насочват към нещо приемливо, например хвърляне на гумена топка вместо чашата с мляко.

Когато детето израсте с доверие в родителите си и увереност в собствените си възможности, може да се разчита, че ще взема правилни самостоятелни решения. Но всекину следва да е ясно, че не може категорично да се определи кои решения могат да вземат децата и кои родителите. Някои деца са способни на самостоятелни, правилни решения. Същото без съмнение важи и за родителите. Важното е детето да се научи да решава, а това трябва да стане около втората година, което е и времето на първите уроци по лична хигиена. Това е между другото първата задача, при която детето може да демонстрира своята воля и независимост. През този период то започва да се държи своеравно, обикновено казва „не“, ако поискате да направя нещо. Когато в тази възраст родителите вземат решения вместо децата, те често се сблъскват с тяхното упорство, с което искат да проявят независимост и индивидуалност. Точно по това време се препоръчва на родителите да дават на децата право на избор. (Препоръчва се примерно да политат: „На коя ръка искаш да ти се направи инжекцията — на лявата или на дясната?“) По този начин едновременно се помага на децата да вземат решения и се уважават техните чувства — дори когато става въпрос за не много важни решения.

Не е страшно, ако някога детето предпочете родителите му да вземат решение вместо него, защото то осъзнава, че в някои случаи решението на родителите ще е по-добро.

Не бива децата да решават само незначителни проблеми. Понякога е хубаво те да участвуват в обсъждането на неща от съществено значение за тях. Например детето е било предупредено да не прави нещо, но то въпреки това го е направило — дори само за да се

опълчи против волята на родителите си. Следва наказание. Това може да се използва като възможност детето само да прецени вината си. Помислете го кое според него е най-подходящото наказание за такъв постъпка. Най-вероятно е то да погледне сериозно и обективно на нещата. В подобен случай е важно детето да почувствува не само родителската власт и правото на налагане на наказания, но и топлина и защита. При този подход почти няма вероятност то да се изхитри и да изплати да си избира леки наказания. Родителите, които наказват прекалено строго, не постигат нищо освен стремеж у децата следващия път да не бъдат хванати.

Частът за лагане в повечето семейства е повод за истинска война между родители и деца. Факт е обаче, че никой не може да застава едно дете да изплаши. Освен това всяко дете си има индивидуални физиологични изисквания за необходимите часове сън. Още повече, че в повечето случаи родителите определят часа на лагане по-скоро за свое удобство, отколкото за доброто на детето. И този въпрос може да се обсъди заедно с детето, като се изтъкнат разумни и убедителни доводи, за да се стигне до взаимно споразумение.

Подобен е и въпросът за храненето. Децата минават през периоди на ограничен апетит и периоди, в които не изпитват никакво желание да се хранят. За съжаление много родители считат, че те растат, защото ядат, докато в действителност децата ядат, защото растат. Но какво да се прави, когато детето категорично откаже да вземе дадена храна? Хубаво би било първо да му предложите да опита поне един залък. Но ако и след това не иска да яде, най-разумно ще бъде да не настоявате, а да му предложите нещо друго. Нужно е родителите да се съобразяват не само с чувството на децата си, но и с техните вкусове — както по отношение на храна, така и по отношение на облекло.

Децата напоследък все повече започват да се обличат по модата, често за ужас на родителите си. Този въпрос също трябва да се обсъжда заедно и да се стигне до правилно решение. Но затова е необходим близък контакт между родители и деца. Още повече, че съобразяването с вкуса на децата все още не означава невъзможност родителите да предават и своите изисквания (например не е необходимо едно момче да ходи непрекъснато с дънки и яке, но би било неразумно да се очаква от него да се облича непрекъснато с костюм и връзка).

В края на краищата, както сами виждате, всичко се свежда до взаимното доверие. Ако сте винаги честни с децата — а няма нищо по-важно от това, — ако не им казвате „удобни, благодарни“ лъжи, те ще повярват на всяко ваше обяснение за последиците от дадена постъпка, ще се научат да преценяват и решават. За съжаление не са необходими много лъжи, за да се разруши „ярлата“ на едно дете. Понякога е достатъчно само една. Вредата е нанесена и е много трудно да се поправи. А това е пагубно за детската психика и за процеса на вземане на решение, защото детето вече не знае на кого да вярва.

И така, въпросът не е кой, кога и какви решения може и следва да взема. Детето трябва да бъде научено да взема решения — всякакви — и да му се дава възможност самостоятелно да прилага наученото. Когато подготовката му започне още в ранна възраст, то развива у себе си чувство на самоувереност и самоуважение, което ще му помогне по-късно, в самостоятелния живот, да постъпва трезво и да осънова постъпките си.

Интервю по темата за детската автономност с американския педиатър-психолог д-р Ли Солк, публикувано в списание „Жената днес“, 1976 г.

ДЕТСКО УЧАСТИЕ И АКТИВИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ: НАКЪДЕ ВЪРВИМ?

1

ВЪВЕДЕНИЕ

ИНФОРМАЦИЯ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Целта на това изследване е да картографира наличните актуални инициативи, проекти и програми в полето на детското участие и активизъм; да изучи опита по тяхното прилагане и да формулира препоръки за развитие на това поле в България. Изследването е проведено по покана на Фонда „Мечтата на Таня“.

Основните изследователски въпроси са:

- Какви дейности по детско участие и активизъм съществуват и кой ги развива в момента?
- Какъв е потенциалът на тези дейности да носят социална промяна и за кого?
- Какви понятия, разбирания и нагласи съществуват в това поле? Как се прилагат те на практика и как практиката, от своя страна, ги развива и променя?
- Кои са подкрепящите фактор и кои са бариерите пред детското участие и активизъм?

Продуктите на това изследване са (1) аналитичен доклад, който съдържа описание на ситуацията, дискусия по находките и препоръки; и (2) национална карта на детското участие и активизъм в България.

Изследването е проведено в периода ноември 2021 – април 2022 г.

В подготвителната фаза (ноември – декември 2021 г.) е направен предварителен преглед на литературата и в дискусии изследователският екип формулира основните въпроси и теоретичната рамка на изследователската работа. На тази база е създаден въпросник за детско участие и активизъм в България, който е качен в Google Forms.

Във фазата на теренната работа (януари – март 2022 г.) са **идентифицирани 170+ организации** чрез (1) търсене на информация в интернет (изключително в социалните мрежи и специализираните детски и младежки платформи), (2) чрез партньорствата и опита на членовете в изследователския екип и (3) по метода на „снежната топка“, при който самите участници в изследването препоръчват хора и организации, с които си партнират или чиито опит познават. Информация за изследването и въпросника са разпространени допълнително през различни онлайн базираните канали, за да могат активисти и организации да се включват и по своя собствена инициатива.

От идентифицираните организации 108 са поканени да се включат в изследването и да разкажат лично за своя опит. В изследването **директно участват 62 организации** през попълнени въпросници и/или интервюта. Участието е доброволно и не-анонимно, за което участниците изрично са информирани предварително.

В рамките на финалната фаза (април 2022 г.) са обобщени и анализирани събраните данни и са изработени финалния доклад и националната карта.

Картата съдържа данни за 140 организации, до чиито опит изследователският екип успя да достигне и да изучи в рамките на теренната работа по изследването. Открихме организации, които са били активни преди време, а в момента поради различни (неизследвани от екипа) причини не са действащи. Тези организации не са включени в картата. Макар че картата дава много добра представа за обхвата и типовете дейности, които се развиват в момента, със сигурност съществуват още много организации и групи хора, които не са включени в нея. Освен това, полето на

детското участие и активизъм динамично се променя – инициативи се раждат, развиват и биват изоставяни по-често отколкото в други области на дейности, заради нетърпението и порастването на децата и младежите, но и заради приоритетно проектния принцип на финансиране на активностите, при който устойчивостта неизменно стои под въпрос. Затова и **картата е замислена и реализирана като отворена база данни**, която може да бъде редактирана и актуализирана.

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ЕКИП

Екипът, който работи по изследването, се състои от 11 души:

- 6 изследователи от екипа на Ноу-хау център за алтернативна грижа за деца – *д-р Жаклина Андонова, д-р Радостина Антонова, Елен Иванова, д-р Антоанета Матеева, Елица Лингорски и Евгения Тонева*
- 5 студенти от бакалавърски и магистърски програми на Нов Български Университет, които бяха поканени да участват като стажанти на Ноу-хау център – *Гергана Иванова, Алиса Константинова, Ирена Лазарова, Анабел Могадам и Виктория Стоева*

Екипът е избран, така че да има баланс между опитни изследователи, които прилагат овластяващ подход в работата си, и млади колеги, които има собствен скорошен опит с различни форми на участие и активизъм, проявяват интерес към изследователската работа и биха искали да се развиват в нея. Студентите допринесоха за изследването, внасяйки своята лична перспектива на „експерти от опит“, и получиха възможност на свой ред да придобият опит, работейки по реално изследване.

Описаният подход към сформиранието на изследователския екип и комуникацията с участниците се оказа изключително ефективен, защото благодарение на него успяхме едновременно да стигнем до значителен брой организации, но и да научим много за това как изглежда пътят на един млад активист. Подходът позволи да направим изводи относно подкрепящите фактори, бариерите и потребностите, които засягат както организациите като такива, така и самите хора, които са активни. Това е отразено в настоящия доклад.

УЧАСТНИЦИ В ИЗСЛЕДВАНЕТО

Част от изследователите достигат до участници в изследването, идентифицирайки първо дейностите по детско и младежко участие и след това търсейки контакт с някого от организациите, които ги развиват, да разкаже за тях. Друга част от изследователите използват обратния подход: от разговор за личния опит на активист или експерт в полето на детското участие достигат до дейности и организации, с които този човек е бил или все още е свързан. Докато въпросниците изцяло представят опита на организации (и чрез тях в изследването се включват и организации, които не са били изрично поканени от член на екипа), интервютата следват един от двата подхода и в този смисъл съдържат информация както за индивидуалния опит на активисти и експерти, така и за опита на организации.

Организациите, представени в изследването, са:

ВИД ОРГАНИЗЦИЯ:	БРОЙ:
неправителствени организации	85
общински администрации	20
младежки групи и движения	13
училища	7
онлайн медии и платформи	5
държавни институции	4
бизнес клубове	2
университети	1
ОБЩО:	140

От тези организации 7 принадлежат към някакви форми на мрежи (групи услуги или групи дейности под шапката на една и съща институция или организация), а **31 организации сами се стремят целенасочено да развиват мрежи от хора и партньорства**, по-често национални, отколкото регионални. Правят го под формата на клубове, регионално клонове, регионално представителство в национални групи или през формални и неформални местни сътрудничества с училища и социални услуги в населени места, различни от това, в което организациите са регистрирани.

В проведените 31 интервюта участват 35 души:

- **16 деца и младежи**, които участват активно и/или развиват свои идеи в полето на участието и активизма (от тях 8 се идентифицират като младежки активисти от ромски произход и 1 младеж е израснал в институция)
- **19 възрастни в професионално качество**, които са автори, ръководители или координатори на инициативи и програми за детско участие или експерти с дългогодишен опит в полето на детското включване.

Важно е да бъде отбелязано, че получихме и два отказа за участие в изследването. Интересно е, че и двата дойдоха независимо един от друг и от неправителствени организации, които работят с деца и младежи с увреждания в подкрепящи услуги и в услуги за резидентна грижа. Аргументите за отказите са, че работата на специалистите с децата и младежите в тези услуги е по-скоро свързана с терапия и придружаване на децата и младежите в ежедневието. По тази причина организациите не считат, че работата им отговаря на критериите за детско и младежко участие. Други организации със сходен профил на дейност – терапевтична подкрепа и придружаване за определени групи деца в риск – обаче се включиха в изследването и разказаха как през ежедневната си работа и тематични проекти овластяват уязвими деца и младежи да се превръщат в автори на решенията за собствения си живот, но и за обкръжаващата ги среда и дори за други деца и младежи в подобно на тяхното положение (напр. Фондация „Институт за социални услуги в общността“, Сдружение „Алтернативи“, Фондация „Агапедия България“, Сдружение „Няма невъзможни неща“, Международна организация по миграция – България).

Снимка на абитуриентите от Разградската мъжка гимназия, организатори на 11-дневна ученическа стачка през 1919 г. в отговор на системното некоректното държане на някои учители към учениците и насилието, и униженията в училище. В рамките на стачката младежите провеждат шествие по главната улица с плакати „Долу тиранията в гимназията“, „Долу рушвета“, „Свобода, просвета и простор!“ и издават свой вестник "Младежка правда". Източник: статия на Стефан Стефанов, <https://ekip7.bg/>

2

ОПИСАНИЕ НА СИТУАЦИЯТА

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА РАМКА И КЛЮЧОВИ НАХОДКИ ПО НЕЯ

Изследванията в полето на детското участие и активизъм ни казват, че детската и младежка социална ангажираност могат да се отнасят до много и твърде различни по същество дейности, както и че този списък непрекъснато бива допълван. Това е така, защото децата макар и бавно, все пак постепенно и осезаемо се превръщат от просто обекти на социална закрила и подкрепа в агенти на промяна в различните национални, културни и обществени контексти, в които живеят. Различните проявления на тази важна социална трансформация и в България заслужава внимание и анализ, какъвто до момента не е правен. Водени от това разбиране, разширихме обхвата на настоящото изследване максимално и позволихме то да ни отведе до какви ли не инициативи. В този смисъл, **първата ключова находка от проведеното изследване е, че инициативите в полето на детското и младежко участие и активизъм в България са изненадващо много на брой и разнообразни по характер.**

Общата нишка, която свързва всички тези разнородни инициативи и квалифицира всяка от тях за създадената от нас картата, е разбирането, че детската и младежка социална ангажираност се отнасят до тези дейности, в които децата и младежите се свързват с други хора и заедно се посвещават на постигането на цел, която се отнася до общото благо (those activities in which children and youth enact a public-spirited commitment in pursuit of the common good) (Lichterman, 1996). Така доброволчеството, младежките съвети, училищните организации, консултативните групи, застъпничеството, детските и младежи медии и др. разбираме като форми на детска и младежка ангажираност, защото всяка от тях предлага на децата и младите хора възможности да повлияят на социалния контекст, в който живеят (Nenga & Taft, 2013).

Това разбиране е особено релевантно на българския контекст, в който – както изследването установява – **понятията за „детско участие“ и „детски активизъм“ не са еднозначно дефинирани и операционализирани в практиката**

на хората и организациите, които работят с деца и млади хора. Този въпрос е разгледан подробно по-нататък в доклада (виж „Що е то „участие“ и „активизъм“? от третата част на доклада). Засега е достатъчно да бъде отбелязано, че аналитично приемаме, че за участие става дума там, където на децата и младите хора е предоставено пространство да изразяват мнението си и да влияят на средата (Lundy, 2007), докато активизъм се случва тогава, когато инициативата идва и форматът се определя от самите деца и млади хора (Percy-Smith & Thomas, 2010). В рамката на станалото класическо вече разбиране на Gerison Lansdown (2010) за детското участие като възможно на три нива в зависимост от ролята на възрастните (консултативно участие, колаборативно участие и участие, воденото от децата) за активизъм би могло да става дума само на третото ниво. При това положение, следващата ключова находка от изследването е, че **опити и дори успехи в рамките на понятието за детски и младежки активизъм в България все пак има.**

Когато категоризираме инициативите по-нататък, приемаме, че различните форми на детска и младежка ангажираност съществуват във връзка една с друга, а не просто като изолирани или отделни практики (Nenga & Taft, 2013). Това изследване потвърждава още веднъж констатацията на водещите световни изследователи, че инициативите по детско участие е трудно да бъдат причислени категорично към една или друга група дейности, напр. към групата на доброволческите дейности или само към групата на овластяващите действия. В изследването си ние **забелязваме, че границите между категориите не могат да бъдат фиксирани, защото за повечето инициативи се оказва, че още на ниво идея съдържат елементи от две или повече принципно различни форми на детска и младежка ангажираност.** Това е друга ключова находка от изследването. Самият път на младите активисти е такъв, че те обикновено се включват в две или повече инициативи още като ученици докато стигнат на по-късен етап до реализирането на собствени проекти. На това обръщаме внимание по-долу в частта от доклада „Кои са децата, които участват?“

Разделителни линии между категориите на детската и младежка ангажираност, макар и при това положение донякъде условни, все пак сме прокарали за целите на анализа и картографирането. Инициативите сме позиционирали в отделните категории спрямо това, което организациите, които ги провеждат, са посочили като своя основна цел и предмет на дейност при участието си в изследването или в описания на дейността си, които сме открили.

ЖАЛБА

Министерство на
ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ
ЗА ЗАКРИЛА НА
№ 34-Т-10
София, 19.10.2017 г.

Здравейте Госпожо Кънева,

Казвам се Теодора Константинова Божкова, ученичка в 5„б“ клас на 35 училище „Добри Войников“ в София .

Вашето име го намерих в сайта на Държавна агенция за закрила на детето.

Искам да подам сигнал за тежките раници на учениците. Мисля, че не е редно раниците, които носим всеки ден, да тежат по осем и повече килограма.

Събрала съм подписите на моя клас за тази жалба , защото съучениците ми са съгласни с мен, че е вредно за здравето ни и за самите нас.

Моля ви да направите нещо по въпроса с тежките раници.

Прилагам подписите на съучениците ми.

БЛАГОДАРЯ!

19.10.2017

Теодора Божкова

Жалба от Теодора Божкова, петокласничка в 35-то училище в София, относно тежките ученически раници, адресирана до Председателя на Държавната агенция за закрила на детето, 2017 г." Източник: статия в порталът "Аз-детето", <https://az-deteto.bg/>

И така –

КОИ СА ОРГАНИЗАЦИИТЕ, КОИТО РАБОТЯТ В ПОЛЕТО НА ДЕТСКАТА И МЛАДЕЖКА АНГАЖИРАНост В БЪЛГАРИЯ И С КАКВИ ДЕЙНОСТИ СЕ ЗАНИМАВАТ ТЕ?

В България в момента съществуват три основни категории инициативи за детска и младежка ангажираност:

1. **Инициативи за привличане и канализиране на детска и младежка енергия в обществена полза.** *Общият принцип тук е: децата да бъдат полезни вместо да не бъдат.*

Когато организациите, техните програми и отделните проекти се стремят да насърчават културата на въвличането на деца и млади хора в дейности с обществена полза или в подкрепа за уязвими групи хора, те развиват доброволчеството и благотворителността; социалното предприемачество и личностното развитие за правене на промяна (making difference), както и стимулират децата и младите хора директно да подобряват средата и условията, в които живеят заедно с другите.

„Купата на героите“ е авторска инициатива за детско доброволчество, развита от екипа на **TimeHeroes.org**, най-голямата и влиятелна платформа за доброволчество в България с над 10-годишна история. Представлява състезание на училищата в България — ученици създават доброволчески клубове и инициативи, за да променят училището, квартала, общността и града си. Клубовете трупат точки за всяка реализирана акция и в края на годината резултатите се обобщават и се раздават сертификати. Сайтът на инициативата представлява своеобразна база данни от реализирани идеи и полезни ресурси. Екипът на TimeHeroes фасилитира детското участие като предлага задачи, теми за размисъл, обучителни срещи и е на разположение да сътрудничи за организирането на всяка инициатива. Част от реализираните инициативи звучат така: „Засади дръвче“, „Изнесете урок за правата на човека на по-малките си съученици“, „Организирай великденска кампания за подкрепа на самотни възрастни хора“, „Създай постер за най-влиятелните феминистки в България и света“, „Дари книга на градската библиотека“.

В сравнение с другите две категории дейности, именно в случаите на такива инициативи децата и младите хора най-активно са насърчавани сами да стигат до идеи и да развиват собствени проекти без значителни интервенции от страна на възрастни. Разнообразието от идеи е най-голямо тук. За тази цел много от организациите предлагат грантови схеми за реализиране на проекти, като често конкурсният елемент не е просто подбор на проектни предложения („Млад благотворител“ на Фондация „Благотворител“, „Академия за визионери“ на Столична община, Джуниър Ачийвмънт България), а и сравнително дългосрочно съревнование между отбори, завършващо с награди („Купата на героите“ на TimeHeroes). Тези инициативи се радват на широка популярност и увличат много автентична детска и младежка енергия.

Ограниченията тук са свързани най-вече с конструирането на социалните проблеми, които децата трябва да решават чрез активността си: твърде често изглежда, че възрастните поставят проблемите, а от децата се търси само стратегия за действие като, разбира се, иновативността се насърчава. Най-общо съществува и негласно разделение между приемливи и неприемливи полета за активност, което отново възрастните задават: напр. инициатива на тема опазване на защитен вид растение е изключително приемлива, докато инициатива за повишаване на сексуалната култура сред прогимназистите изобщо не е. Вътре в самите полета също има ограничения в този смисъл: напр. когато се развиват проекти за подкрепа на деца, които живеят в резидентни услуги (приемлива тема), доброволстващите деца и младежи не са оставени сами да идентифицират, от какво имат нужда връстниците им от услугите, а са ограничени да се придържат към разбирането на възрастните, че нуждата е от дрехи или книги.

Доброволчеството може да бъде път към детски и младежки активизъм тогава, когато е представено от възрастните като стъпка, а не като действие, което изчерпва детското участие. Според самите младежки активисти, които участват в изследването, непознаването на перспективите и инструментите за участие на младите хора може да е бариера пред част от тях да се развият като активисти. Знанието, че има нещо отвъд доброволчеството може да направи разлика и да тласне част от тях към активизъм.

ABLE Mentor е изключително успешен проект за менторство на **Асоциацията на българските лидери и предприемачи (ABLE)**, насочен е към гимназисти в 10-11 клас за кариерно ориентиране и развиване на меки умения. Всеки ученик си поставя някаква цел, с която влиза в програмата: бизнес идея или социална кауза, но не е сигурен как да осъществи. Измежду ментори доброволци се подбира най-подходящият за този проект и дете. Младите хора разработват проекти за околната среда, възрастни хора, деца лишени от родителски грижи, деца с увреждания, хора от малцинствата, бездомни животни. Едно дете е организирано ромска конференция. Безплатната програма е организирана физически в 12 града с помощта на партньорски организации за логистиката. Към момента програмата има 17 успешно завършени сезона и стотици възпитаници, много от които се развиват като активисти.

Менторските програми са най-добре развитият и най-успешен инструмент за въздействие в рамките на тази категория. Менторите обикновено са доброволци с различен социален профил, но във всички случаи – млади хора, които предават своя опит на деца и младежи. Някои от програмите са насочени към това да развиват лидерски умения и да помагат на активни млади хора да намират подкрепа за осъществяване на свои планове, които нерядко са социално насочени (ABLE Mentor; Mentor the Young). Има обаче и такива менторски програми, които почти изцяло целят да подкрепят млади хора в неравностойно положение (Асоциация „Голям брат, голяма сестра – България“); някои от тях комбинират менторство с възможности за финансова подкрепа и стипендии (Сдружение „Операция: Плюшено мече“).

Насърчени от своите учителки по информационни технологии и природни науки, група ученици от **ОУ "Александър Георгиев-Коджакафалията"** в Бургас разработват проект „Българските шевици – мост между поколенията“, чиято цел е да насърчи ученето между поколенията и да помогне социализацията им, чрез ангажирането на възрастни хора да предадат този древен занаят везбарство (шиене на шевици) на деца, лишени от родителски грижи. Част от мотивацията е и да се провокира интереса на младите хора към българските шевици и символите, скрити в тях, чрез изобразяването им освен с традиционни изразни средства – шиене и чрез съвременни технологии – аудио разказ с QR кодове „Разкажи ми шевица“. През 2022 г. проектът става финалист в конкурса „Млад благотворител“ и печели финансиране. Учителките се стремят тяхната намеса да е минимална, а децата сами да се организират и да поемат различни работни позиции, напр. оперативен мениджър и мениджър комуникации. Осмокласничката Антония, която е комуникационен мениджър, търси контакти с всички центрове за настаняване от семеен тип в областта, но само два от тях – резидентни услуги за деца и младежи с увреждания в с. Бата (Поморие) и Карнобат – откликват с желание да се включат в проекта и то с подкрепата на учителките и разчитайки на лични познанства. Заедно учениците от основното училище, децата от ЦНСТ и възрастните жени везбарки изпълняват редица дейности, напр. като изработването на мартеници с мотиви от шевица.

От гледна точка на ограниченията тук е важно да бъде отбелязано, че включването на деца и младежи в неравностойно положение (от резидентни услуги, приемна грижа, с увреждания и т.н.) критично зависи от волята на тези, на които е поверена грижата за тях. Това е естествено, защото възрастните носят отговорност и не могат да се доверяват на всеки, но се оказва и бариера пред нови и малки организации и особено неформални групи, които трябва да търсят път до децата сред мрежа от „познати на познати на познати“, които да гарантират за тях. Това става с променлив успех.

- 2. Инициативи за изграждане на капацитет за и осъществяване на граждански контрол върху политики и обществени процеси.** *Общият принцип е: децата да станат активни граждани като възрастни.*

Когато организациите целят да стимулират активността на децата и младите хора по отношение на вземането на важни решения и промяната в социалната среда около тях, те им предлагат възможности да участват в консултиране на политики и програми на отделни организации; въвличат ги в инициативи, свързани с гражданско образование; развиват демократичната им култура, медийна грамотност и критично мислене.

Съветът на децата е националният репрезентативен консултативен орган към председателя на **Държавна агенция за закрила на детето**, създаден по силата на Закона за закрила на детето през 2003 г. Неговата цел е да насърчи детското участие в процесите на изработване на политики и вземане на решения, свързани с живота и развитието на децата. Членовете се събират регулярно и провеждат заседания по дневен ред. В Съвета на децата има представители (титуляр и заместник) на 28-те административни области в България, като е дадена възможност за включване и на 4 деца от уязвими групи и 1 квота за представител на децата, получили международна закрила в България. За членове могат да бъдат предлагани кандидатури на деца на възраст от 13 г. до 16 г., избрани по Процедурата за избор. Когато някое дете навърши 18 г., напуска съвета и мястото му се заема от друго. Заниманията на Съвета са свързани с изготвяне на становища по политики и проблеми, организиране на информационни кампании и инициране на дейности с доброволчески и благотворителен характер в подкрепа на деца в риск. През 2012 г. Съветът създава Механизъм и Харта за детско участие.

В рамките на тази категория дейности работят най-влиятелните институции, организации и мрежи, които са ангажирани с детска проблематика в България; най-големите от тях имат постоянни консултативни детски групи (Държавна агенция за закрила на детето, Национална мрежа за децата). В нея работят и по-малки неправителствени организации, които развиват и прилагат собствени методологии (Фондация „Малките стъпки“, Фондация „Лумос“). Тук попадат и училищните ученически съвети, ориентирани по презумпция към ученическо самоуправление; детските и младежки съвети и парламенти на общинско ниво, както и някои на национално ниво (Асоциация „Български детски и младежки парламент“). Естествено, това са и най-видимите и най-устойчивите инициативи за детско участие в страната в момента.

Ограниченията са свързани главно с факта, че организациите предлагат конкретни и твърди формати за участие, в които децата са организирани и водени от възрастните. Инициативността и креативността се насърчават в различна степен, но структурите, в които децата са активни, остават формални. Доказателство за това е фактът, че щом ангажираните възрастни спрат да инвестират в тези структури, те загиват, а в противен случай – идват нови деца, които замесват старите, а възрастните и темите си остават същите. Рядко се случва такива структури да заживеят свой живот извън предзададения формат или да го надградят чувствително, но все пак такива добри примери има.

Младежки парламент – Русе е един от най-активните общински съвети от този тип в страната. Създаден от млади хора през 2008 г. с подкрепата на общинската администрация. Организационно е част от клубовете за неформално образование на местния Младежкия дом. В парламента членуват общо 60 млади хора на възраст между 15 до 22 години възраст от различни русенски средни училища, както и от Русенски Университет „Ангел Кънчев“. Младежите, които участват в Младежкия парламент всяка година си избират ръководство по утвърдена процедура, кандидатите се представят, държат реч, а изборът им става с гласуване в урна. В работата участва един възрастен, чиято роля е да изслушва плановете и да помага с идеи за реализация. Организацията се занимава с благотворителни кампании, фестивали, академии за лидерски умения, срещи с представители на местната власт за обсъждане на младежки политики и други. Своята кауза те формулират като „власт на младежите да участват в обществения живот и свободно да изразяват своята позиция“.

Важните проблеми, свързани с тези ограничения, са два. Първо, в малките населени места такива изкуствено създадени и до голяма степен ограничаващи собствената инициативност структури канализират и изразходват детската и младежка енергия, която би могла да бъде насочена към други типове участие. Второ, тези формати основателно повдигат темата за злоупотребата с детското участие, доколкото данните сочат, че те се ползват нерядко инструментално: от възрастните за валидиране на техни мнения и намерения, а от самите деца – за трамплин в една все още хипотетична бъдеща политическа кариера. Разбира се, важно е да бъде отбелязано, че политическата амбиция у младите хора не е нещо лошо, напротив – очакването да има напълно аполитични младежки активисти е по-скоро нереалистично. Знанието за политическите процеси, които текат на местно и национално ниво, но и интересът към тях, са предпоставки за активност, според много от участниците в това изследване.

Фондация „Малките стъпки“ е организация, фокусирана изцяло върху детско участие и разработване на интегрирани програми за образование. Съществуват от 4 години и работят приоритетно в малки населени места (сред тях с. Скалица (Тунджа), Горна Малина, с. Априлово и др.). Работят с деца от 10 до 18-годишна възраст по своя авторска методика с групи деца в часовете на класа и с местните общински служби. Важно за подхода им, че никога не работят само с определени деца или местните ученически съвети, а с цели класове, защото търсят и в привидно негативните деца възможности, които да развият; „ние се стремим и успяваме да включим и бунтарите, и по-тихите деца“, казват те. Основната цел на методиката е децата да участват в процеса на вземане на решения на местно ниво и да имат съответните компетентности да го правят, търсят активно идеите на децата и важни за тях теми. След това извървяват пътя до социалната промяна заедно с деца: застъпват се пред общината и училището, организират срещи и търсят възможности за ресурси. Какво се случва на практика? В с. Скалица развият инициативи за намаляване на насилието между учениците – децата са направили ученически патрули, които обикалят и следят за възможни конфликти, да си част от този патрул започна да става престижно и едни от най-големите „нарушители“ на дисциплината постепенно започнали да се включват в патрула. В същото село децата са възстановили радиоточката и по нея си пускат свои предавания и съобщения.

Като контрапункт, в тази категория попадат и усилията на организации, които се стремят да развият гражданските умения на децата като ги канят да участват в

дискусии („Асоциация „Дебати“) и решаване на казуси, както и малки по обхват, макар и реално съществуващи проблеми на общности по-скоро с тренировъчна цел (Фондация „Малките стъпки“). Тези организации работят с гражданското участие като възможност за случване на социална промяна (introducing change), макар и по-често с презумпцията, че това ще стане в бъдеще, когато децата пораснат и като възрастни вече разполагат с власт за политическо въздействие. По-рядко се признава, че тази власт е в ръцете на децата в различна степен и в процеса на тяхното израстване.

Постоянната ромска конференция е неформално движение на ромски и про-ромски активисти от цялата страна. Представлява се и се ръководи от екип от 4 души (които живеят в Разград, Благоевград, Разлог, София). Движението е създадено през 2016 г. от повече от 400 души. Основната цел, която си поставят, е въвличане на ромската общност в дейности, които да подобрят нейното политическо представителство. Макар да са фокусирани върху детското участие, в дейностите се включват много деца от ромски произход – при преброяването на членовете на движението през 2021 г. се оказва, че повечето лидери на екипи по места са били младежи между 16 и 18 години. Идеите на младите са свързани с подобряване качеството на живот в ромските общности; инфраструктурата в кварталите; образованието и реализацията; дискриминацията; реч на омразата; идентичността на ромската общност е важна тема за тях.

3. **Инициативи за отстояване и утвърждаване на човешки права и значими каузи.** *Общият принцип е: директни, макар и различни по обхват, действия, насочени към социални промени сега.*

Когато организациите и подкрепящите детската и младежка активност специалисти влагат усилия за промяна в установения ред и нагласи, както и за овластяване и застъпничество, те най-често работят с децата и младите хора индивидуално или на групи, за да им помогнат да осъзнаят от какво имат нужда, какво искат да постигнат, къде да потърсят ресурсите да го постигнат, вкл. в себе си, така че това да доведе до някаква положителна промяна за тях самите, в средата около тях и/или по отношение на деца и младежи в аналогични ситуации на

техните. Има и организации, които декларират, че тяхна основна цел е да стимулират младежко участие за въздействие върху местни и национални политики, които непосредствено касаят участващите млади хора, като овластяват, но и създават общности за участие.

Тези усилия естествено по-често засягат децата и младежите от уязвимите групи. Най-добре представени са организациите на млади хора от ромски произход (Асоциация „Интегро“, Постоянна ромска конференция) и на такива с увреждания (МОГА - Младежка организация на глухите активисти, Младежка организация към Съюза на глухите в България, Национална асоциация на децата с диабет, Българска федерация за адаптирана физическа активност). Логично е допускането, че увеличаването на обхвата и въздействието на участието на деца и младежи от уязвими групи влияе положително и върху участието на всички други групи деца в обществото. Самите деца и младежи активисти от уязвими групи смятат така.

Сдружение „Алтернативи“ е създадено през 2000 г. в Айтос (Бургаска област) от 6 души помагачи професионалисти (психолози и социални работници), които работят с хората в неравностойно положение. Целта на сдружението е да бъде осигурено пространство, в което децата и младежите с увреждания да бъдат чути и подкрепата за тях да бъде в резултат на заявени от тях самите потребности, както и да бъдат създадени позитивни нагласи към правото на всяко дете само да поставя и търси решения на важни за него въпроси. Организацията подкрепя специалистите, които работят в услугите и училищата да работят по детско участие. Сред успехите на организацията са програмата „Социален театър за деца и младежи в риск“, развита в Карнобат; включването на млади хора с интелектуални затруднения от резидентни услуги за деца и младежи с увреждания от Поморие в активна работа в общността, спортни и културни събития; изследователски проект с млади хора от училища на Айтос за здравословно общуване с хора с интелектуални затруднения.

Има отделни примери и за отделни проведени акции и застъпнически кампании, които касаят положението на всички деца, без да правят разлика между такива, които попадат в уязвими групи и такива, които не попадат (Движение „Ученици за промяна“)

Макар именно в тази категория да попадат най-много дейности, инициирани лично от деца и млади хора, ограниченията са най-осезаемо свързани с въздействието и устойчивостта.

Малко инициативи от попадащите в тази категория могат да се похвалят с осезаем социален ефект извън развитието на увереността и уменията на отделни деца и младежи от уязвимите групи, които те представляват. (Още тук е нужно да се направи уговорката, че това, разбира се, е валиден и ценен резултат, както ще бъде коментирано в детайли и по-долу в частта от доклада „Как се измерва въздействието?“).

Енергията около някои инициативи бързо се изчерпва заедно с търпението на децата и младежите и неумението им да преработват разочарования от откази (Национален ученически референдум, организиран от Съюз на учениците в България, <https://subreferendum.weebly.com/>). Други инициативи така и не могат да увлекат участници около себе си, (кампанията „Аз срещу системата“, която през 2022 г. покани деца и младежи да споделят моменти, в които са се изправяли срещу несправедливостта или утвърдените правила около излизане на нов български филм, който се занимава с такава тематика, остана без никакъв резултат, #АзСъщоСъмПетя). Причините могат да бъдат търсени в бариерите пред детската и младежка ангажираност, особено тези, свързан с нагласите и скептичността, с чието преодоляване младите хора се справят по-трудно сами, без подкрепата на възрастни.

Обнадеждаващо е, че сред многото изцяло или частично неуспешни проекти в това поле, има и отделни инициативи, които успяват да предизвикат институционална и обществена реакция и да задвижат важни процеси и необходими промени. Някои от тези примери са описани в частта „Що е то „участие“ и „активизъм“? от този доклад.

ОПИСАНИЕ НА СИТУАЦИЯТА

ОСНОВНИ КАТЕГОРИИ:	ТИПОВЕ ДЕЙНОСТИ:	ВИДОВЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ФОРМАТИ ЗА АНАГЖИРАНОСТ:
Инициативи за привличане и канализиране на детска и младежка енергия в обществена полза	<ul style="list-style-type: none"> • доброволчество и благотворителност • (социално) предприемачество • личностно развитие • подобряване на средата за живот 	организации, които развиват детското доброволчество и благотворителност
		организации, които развиват менторски програми и програми за лидерски и предприемачески умения
		peer-to-peer и въвличане на деца в awareness raising кампании и консултиране по обществено значими теми във връзка с полето на дейност на организацията
44 от общо 140 организации включени в картата		
Инициативи за изграждане на капацитет за и осъществяване на граждански контрол върху политики и обществени процеси	<ul style="list-style-type: none"> • консултиране на политики • гражданско образование и култура • медийна грамотност и критично мислене 	училищни ученически съвети
		общински детски и младежки съвети (детски съвети)
		детски и младежки консултативни групи към институции и организации
		организации, която развиват детското гражданско участие и овластяване за социална промяна
		детски и младежки медии и платформи за общуване
60 от общо 140 организации включени в картата		
Инициативи за отстояване и утвърждаване на човешки права и значими каузи	<ul style="list-style-type: none"> • промяна на установения ред и нагласи • овластяване • застъпничество за правата на уязвими групи 	организации, които работят за овластяване на деца от уязвими групи
		детски и младежки (не)формални групи и пространства
36 от общо 140 организации включени в картата		

Осъзнайте, че гласът ви има силата да промени бъдещето!

**Каква промяна искате да видите?
Помислете за визията си за
бъдещето на град Смолян, заедно
можем да я превърнем в реалност**

Покана за участие в кампания за събиране на идеи за развитие на младежката инфраструктура в град Смолян, публикувана от младежката организация "Млади изследователи за младежко развитие-YIYD", 2022 г." Източник: фейсбук страницата на организацията

КАКВИ СА ТЕМИТЕ И КАУЗИТЕ НА ДЕТСКАТА И МЛАДЕЖКА АНГАЖИРАНост?

Наситени с дейности и инициативи са следните теми:

- „от теб зависи да помогнеш на някого “ инициативи в духа на доброволчеството
- повече млади хора да остават в България/в нашия град/в нашето село/регион
- опазване на околната среда и защитените територии и видове в страната
- запазване на традициите и/или популяризиране на местни обичаи и практики
- развиване на таланти и умения за житейска и бизнес реализация

Коментар „Опазване на околната среда
vs. климатичен активизъм“

Екологичните детски и младежки проекти са изключително широко застъпени в България. Те обаче по същество са действия, които попадат под рубриката „опазване на околната среда“ и то обикновено съвсем определена, непосредствено обкръжаваща района среда. Това са кампании за защита на определени местности, против застрояване на планините или морския бряг, за запазване на биоразнообразието в определена местност и др. Детският и младежки климатичен активизъм, който е най-ярко открояващата се тенденция в Западния свят в това поле в момента, почти не присъства в България в познатия от телевизията и интернет вид: деца изискват от политици позиции и действия за спиране на глобалните промени в климата и опазване на планетата. Грета Тумберг и нейното движение не можаха да се превърнат в символ на детската ангажираност с обществени значими теми в България, както стана в други държави, а напротив – публичните коментари на нейните изяви бяха по-скоро негативни или подигравателни.

Коментар „Нека останем в родния град“

Не само екологичните детски и младежки активности са свързани с локалния характер в България. Оказва се, че значителна част от инициативите, които се развиват извън столицата и особено в по-малките населени места в България, поставят сред целите си експлицитно това, повече млади хора да не заминават да живеят другаде; да не останат там и/или да се завърнат обратно след като завършат образованието си. Дейностите за тези цели са както конкретно насочени към подобряване на средата и условията за живот, така и на едно по-абстрактно ниво към приобщаване и ангажиране лично на хората с населеното място. Наличието на тази тема е обяснимо, като се имат предвид демографските тенденции в страната, разбира се. Тя обаче е особено интересна и специфична.

Често срещани са дейности по следните теми:

ОПИСАНИЕ НА СИТУАЦИЯТА

- по-добър живот и социално включване на маргинализирани групи (роми, хора с увреждания, жени, деца)
- превенция на отпадането от училище, ранни бракове, насилието в маргинализираните групи както през повишаване на осведомеността (awareness raising), така и през конкретни действия като напр. помощ за децата да се справят със задачите в училище
- по-добро училище като ежедневна среда
- „връстници обучават връстници“ за превенция на рискови поведения
- активности за подпомагане на талантиви млади хора да финансират обучението си в български университети

Коментар „По-добър живот за маргинализираните групи... вътре в маргинализираните групи“

Дейностите по овластяване и застъпничество за права, които са насочени приоритетно към деца и млади хора от маргинализирани общности и други уязвими групи си остават до голяма степен затворени вътре в самите групи. Това означава, че активистите се застъпват за себе си, но рядко за тях се застъпват деца и младежи извън тези групи; въздействието на дейностите по правило не излиза и не е видимо отвъд кварталите, социалните услуги, организациите на хора с увреждания. Тази затвореност е проблем:

„Обществото иска от тези младежи да развият определени умения, да се включват по определен начин, но не вижда, че в настоящите отношения, в затворените общности те не могат да направят това. Т.е. тези деца трябва да видят, преживеят и усетят другата перспектива.“ (Фондация здраве и социално развитие, които работят с деца и младежи от ромска общност над 20 години.)

Опити тези инициативи да се отворят към по-широк кръг хора не липсват, но почти няма интерес към тях от други организации и форми на сътрудничество. Много често ромските младежки организации, например, си поставят за цел да включат и

не-ромски деца в активностите си. Правят го умишлено и със знанието, че това ще донесе полза и за двете страни. Съпротивите идват от немагинализираните групи, при децата – най-често от семейството, ако деца от български произход участват в съвместни инициатива с ромски деца.

Коментар „По-хубави тоалетни в училище vs. по-добра организация на учебния процес“

Училището като място, където децата прекарват голяма част от времето си, естествено попада във фокуса на вниманието. Проектите, свързани с училищната среда, са изключително насочени към нейното физическо подобряване (напр. боядисване, нови мебели, изграждане на социални кабинети и др.) и твърде рядко към образователния процес като такъв и начинът, по който той протича. Отношенията между учители и ученици също са тема, която се избягва от учителите и активността по нея не се подкрепя от училищните ръководства, според участниците в изследването. Обикновено се започва от физическата среда на училището, защото тя е видим проблем и училището не се съпротивлява тя да бъде променена. По-големите промени срещат по-сериозна съпротива до такава степен, че децата не могат сами да достигнат до нивото, на което те могат да се поставят и решават.

Движение „Ученици за промяна“ е неформална младежка инициатива, създадена от Константин Сапатупов, по настоящем студент по социология в СУ "Климент Охридски", с основна цел окуражаването на ученическото участие в системата на образованието и даване на гласност на проблемите, с които ученици и учители се сблъскват ежедневно. Историята на инициативата започва с Константин, който в 11 клас решава да изследва сам как се чувстват при он-лайн обучението, въведено във връзка с COVID-19, неговите връстници. Прави го през GoogleDocs и за кратко време успява да получи над 3000 отговора от ученици от цяла България „Случаен изблик на историческа енергия – хората си го издърпаха и присвоиха, защото имаха нужда да си изкажат това. 500 – 700 есета са отговорите за това, колко това не им харесва“, казва той. Установява, че ученическите съвети не събират мненията на учениците и решава да работи, за да промени това статукво. По настоящем под негово ръководство екип от 10 души работи изцяло на доброволен принцип с подкрепа от Народно читалище „Тротоара 2020“ в София. Работата си „на терен“ във всяко училище виждат като опит да се свържат учители и ученици: едните да са в течение какво се случва с децата, а другите – да не се притесняват да изразяват своето недоволство и да дават обратна връзка. Методът, който прилагат включва разпространяване сред учениците на анкети за събиране на оплаквания, идеи, искания за промяна. Анкетите се адаптират за контекста, а предложените решения се обсъждат с ръководствата на училищата. Амбицията им е да работят извън „системата на средностатистически училища“ и да подкрепят процесите на изслушване и съвместно вземане на решения в маргинализираните училища, но затова в момента им липсват средства и умения.

Рядко, но все пак има известна активност и по следните теми:

- помощ за самотни възрастни хора, деца в нужда и др.
- климатичен активизъм
- превенция на насилието срещу деца и между деца
- по-чувствителна към децата държава
- права на ЛГБТ деца и младежи

Коментар „Табуто около сексуалното образование, ЛГБТ общността и насилието, основано на пола“

На практика тези теми не присъстват по значим начин в полето на детската и младежка активност. Те са особено трудни и нежелателни, защото стоят в центъра на един от най-живите и агресивни обществени дебати в България. След бурната обществена дискусия около ратифицирането на Истанбулската конвенция в България през 2019 г. и малкият постигнат напредък по прокарване на сексуално образование в училищата беше изгубен.

Коментар „Мястото на насилието?“

Още една специфика на българския контекст е, че темите за насилието срещу деца и между деца, включително проявите на агресия в училище, също не присъстват по значим начин в полето на детската и младежка активност. Макар наличието на насилие и прояви на агресия да не може да бъде отречено, проекти, които да адресират проблемите, просто липсват.

Направените в тази част коментари ясно показват **третата основна находка от изследването: съществува разделителна линия в полето на детската и младежка ангажираност в България, от една страна на която стоят приемливите теми, а от другата – почти или напълно неприемливите**. Дейностите по приемливите теми се приветстват и стимулират независимо дали идват от организации или от самите деца и младежи, докато дейностите по неприемливите теми се отхвърлят и дори трудно се обсъждат от организации, които развиват детско участие.

КЪДЕ СЕ СЛУЧВА ДЕТСКАТА И МЛАДЕЖКАТА АНГАЖИРАНОСТ?

В училище:

По силата на регламентите за организация на училищния живот в българските училища, именно училището е най-голямата като обхват среда за детски и младежки активности. Повечето училища имат свой ученически съвет, като колкото е по-голямо и ремонтирано училището, толкова е по-вероятно той да е действително функциониращ и дейността му да се популяризира от самото училище (напр. в интернет сайта и фейсбук страницата на училището).

В общия случай училището обаче е и най-проблематичната среда за свободно развитие на детски и младежки инициативи, макар да има и изключения.

Причината за това положение е, че българското училище е изключително йерархична структура, която ясно поставя граници и въвежда определен ред в общуването между ученици, учители, помощен персонал и ръководство, който се оказва незаобиколим в повечето случаи. На практика, всяка друга форма на детско участие предполага повече хоризонталност отколкото училищният съвет.

„Ученическият съвет в голямо мнозинство от училища или не е активен, или дейностите му се състоят в едно или няколко от съответните направления: организиране на партита за членовете на съвета; организирането на базари с благотворителна или не цел; организирането на събития по вкуса на училищната управа. Ученическите съвети са строго установени структури, с ясно определен дневен ред, където до голяма степен се разчита на опеката на някой възрастен член на ръководството, с председател с ясни пълномощия, при това често пълният

отличник на випуска, не истински лидер. Става така, че всеки опит за промяна и подчертаване на проблем, който ученици и учители имат, парадоксално самият председател заема ролята на назидател и спира инициативи, самоорганизиране, участие“ (Константин Сапатулов от „Ученици за промяна“)

По тези причини много от организациите, които избират да работят в училище по детско участие, съвсем умишлено отказват да развиват отношенията във вече съществуващите училищни съвети, а предпочитат да формират нови детски групи. Според техния опит, това е успешен подход. И нещо друго – за самите млади активисти истинският, автентичен активизъм най-често се преживява като оспорване на статуквото и създаване на алтернативен формат за участие.

В рамките на проект за детско участие и резилиънс през 2014 г. **Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, Нов Български Университет и Фондация „ПУЛС“** работят с три училища и една детска градина в Перник. Във всяка от образователните институции са проведени серия от обучения, идентифицирани са проблеми и се провеждат различни дейности по търсенето на решения, в които активно са въвлечени децата. В центъра на усилията стои хипотезата, че детското участие и вслушването в гласовете на децата би довело до повече усещане за сигурност и намаляване на насилието между децата. В края на проекта тази хипотеза се потвърждава категорично. Особено успешен се оказва опитът на едно от училищата да работи за по-малко насилие вместо само с „добрите деца“ също и с „лошите деца“ – на директора му хрумва да създаде група на „обичайните заподозрени“, които да накара да общуват регулярно с най-големите отличници в училището. Така децата с девиантно поведение се превръщат част от решението на проблема, вместо само в проблем, те развиват потенциала си да сътрудничат за по-добрата среда в училище за всички, а привидно непреодолимата граница между добрите и лошите е размита.

Заслужава си да бъде отбелязано и едно сравнително ново развитие в училищния контекст: **през 2020 г. в България за първи път е въведен предметът „Гражданско образование“** в задължителната програма за 11-ти клас. Това е малка победа за всички организации, които от години се застъпват за изучаване на такъв тип проблематика в училищата. Тази победа е извоювана не без помощта на Европейската комисия, както обикновено. Във връзка с въвеждането на предмета,

Представителското на Комисията в България развива в социалните мрежи успешната кампанията „Да си гражданин е супер яко!“. С публикации, влогове, подкасти и др. се включват младежи инфлуенсъри, които отправят смислени послания към своята публика. Кампанията е подкрепена от „Уча.се“, най-голямата и посещавана платформа за образователно съдържание в България, които разработват видеа по някои от уроците и ги качават в сайта си с безплатен достъп, така че да могат да бъдат гледани и от родители, и от други любопитни граждани, които се интересуват какво представлява гражданското образование.

Въвеждането на предмета е сериозна крачка напред, защото е съпроводено с разработването на учебници (най-новият, от които е организиран почти изцяло около казуси и негови автори са юристът и експерт по детски политики доц. Велина Тодорова от Комитета за правата на детето на ООН и социологът проф. Георги Димитров от Софийския университет) и организирането на национална олимпиада (която по същество е състезание за разработване на проекти с обществена и социална насоченост). Амбициозната цел е да бъдат изградени и развити гражданските умения и нагласи на учениците; да се стимулира тяхното отговорно поведение в обществения живот; да им се даде възможност за развитие на практически умения в областта на гражданското образование.

Ученици от **91 НЕГ „Константин Гълъбов“** в София правят училищен подкаст по актуални за тях теми. Инициативата започва като част от часовете по български език и литература с цел усвояване на умения за работа с медии и различаване на фалшива информация. Идеята дава учител, но младите хора я харесват, постепенно се самоорганизират в това да изследват важни за другите в училището теми и да подготвят предавания по тях. Включва се да помага бивш ученик на гимназията, който се занимава с подкастове професионално.

В рамките на общински дейности:

Отново по силата на законодателството, общинските детски и младежки съвети и парламенти по презумпция са следващата най-лесно достъпна форма за достъп до детски и младежки активности в България. **Законът за младежта препоръчва на общините да разработят своя Общинската стратегия за развитие на младежта, която да е консултирана с младежи.** Голяма част от общините имат такива стратегии, които са еднотипни като съдържание, което значи и - формални. Няма

данни за начина, по който се извършва мониторинг и оценка на изпълнението и ефективността на местните стратегии, а също и няма конкретни източници и механизми за финансиране.

По данни на Национален младежки форум, предоставени в интервюто по това изследване, едва 1/4 от общинските администрации актуално имат някаква форма на детски и младежки съвет номинално, а дори и там доколко съветите функционират е под въпрос.

Общините в масовия случай нямат бюджет, умения и/или интерес да развиват детско и младежко участие. За общинската администрация, която по природа е консервативна и силно структурирана, участието изглежда дейност твърде динамична и променлива; изискваща твърде много търпение. Тя трудно разбира какво реално може да бъде извлечено от детското и младежко участие в политическия и общностен живот и затова не е мотивирана да го развива целенасочено, макар това да ѝ е вменено като задължение. *„По-правилният подход би бил, когато децата откликват на някакви нужди или организират сами инициативи, да се научим да ги чуваме, за да ги подкрепим да правят това“*, казва в интервю за това изследване експерт от Националното сдружение на общините в България.

И в действителност общините често са отворени да подкрепят детски инициативи и прояви на активизъм, когато те са доброволческите и благотворителни кампании, както и такива за облагородяване на средата за живот. Далеч по-неприемливи форми на детско участие са тези по гражданско участие и овластяване за вземане на решения. В рамките на своите дейности, както потвърждава и експертът от Националното сдружение, нямат за цел развиване на активизъм и стремеж към социална промяна, а по-скоро – *„възпитателно въздействие и стимулиране на развитието на общността, чувство за идентичност и принадлежност“*.

Така доколкото общините развиват детски и младежки съвети, това се случва в рамките или на Центровете за подкрепа за личностно развитие (в общия случай наследници на бившите Общински детски комплекси и още по-бившите Пионерски домове, създадени във всяка община по време на социалистическото управление на страната и функциониращи в момента по силата на Закона за предучилищното и училищното образование), или в рамките на Младежките домове (наследници на социалистически общински структури със същото име, представляващи

консомолски и партийни организации, които все пак във времето са се утвърдили като своеобразни хъбове за младежки дейности в големите областни градове, където съществуват). Както в Центровете, така и в Младежките домове общинските съвети се третират като един сред много клубове по интереси и дейности за развитие на заложибите и смислено ангажиране на свободното време на младите хора.

Съвсем нова и обещаваща, макар и все още развиваща се инфраструктура за младежки дейности представляват Международните младежки центрове, изградени и разкрити от 9 общински администрации по проекти за Финансовия Механизъм на Европейското икономическо пространство през 2018-2022. Тези центрове са замислени, от една страна, като място за целенасочено развитие на младежки политики, където работят младежки работници, а от друга страна – и като структура, която е част от национални и международни мрежи.

Националната мрежа на Международните младежки центрове (ММЦ) включва центрове в Стара Загора, Враца, Пловдив и Добрич, а в момента такива центрове се изграждат и в София, Перник, Бургас, Габрово и Монтана. Центровете са общински, макар че в момента все още работят като проекта дейности, имат изградени собствени сгради и собствен екип – предимно т.нар. „младежки работници“, но и медиатори и психолози. В центровете млади хора получават консултативни услуги и подкрепа да реализират свои идеи и проекти. Основният принцип на работата е отвореност и равен достъп на всички, а обхватът включва специално и младежи от малки населени места в региона и маргинализирани групи. Младежките работници действат „на терен“, където разпространяват информация за дейността си; организират и провеждат обучения за развитие на умения и подкрепа за проекти, както и поддържат клубове по интереси за стимулиране на младежката активност.

В малките населени места:

Сред интересните находки на изследването е фактът, че детската и младежка ангажираност се случват много по-често и органично в по-малките населени места отколкото в по-големите. Основната причина за това е сякаш фактът, че в малките населени места общото пространство за живеене не е толкова наситено с дейности и интересни събития, така че детската и младежка ангажираност се

открояват и носят енергия на всички жители. Детските центрове и читалищата се намират в центъра и непрекъснато са във фокуса на вниманието.

Разбира се, друга причина е, че в малките населени места връзките между хората и институциите са „по-къси“, което означава, че намирането на съмишленици и подкрепа коства много по-малко усилия. Някои участници в изследването отбелязват, че в малките населени места групите се формират по-лесно, защото младите хора често се чувстват изолирани и лишени от възможности така или иначе. Когато общността е малка, резултатите от детските и младежки дейности по-лесно стават видими; има и местна гордост, с която те се афишират и дори рекламират извън общностите, което допълнително добавя към видимостта. Това е важно, защото видимостта и признанието за резултатите от работата е един от ключовите мотиватори за детско участие, както установява и това изследване.

Третата група причини препраща към разговора за темите в детската и младежка ангажираност: много силна кауза е оставането в малкия град или завръщането към него по-късно в живота. Колкото и да са различни по характер дейностите, в които децата и младите хора се включват, неизменно в мотивите на организациите от малките населени места да ги развиват присъства този мотив. *„Включването на много млади хора дава надежда, че един ден те ще работят за по-доброто бъдеще на града.“*, казва Петър Бодуров от Фондация „Подобри“, която работи в Шумен. Не е рядкост местни младежки организации да се формират единствено с такива цели.

Сдружение МОГА е активно в Дряново в периода 2012 – 2017 г. То е естествена и донякъде спонтанна инициатива на група млади хора от градчето, които още като ученици са били подкрепени от свои учители да направят заедно неща за това родното им място да стане по-уютно и привлекателно за живот. Порасналите деца от сдружението реализират редица инициативи за промяна в градската среда, но и благотворителни и обучителни формати. *„И после дойде моментът, в който един по един се наложи всеки да тръгне по различен път. Защото освен общата ни кауза Дряново, всеки трябваше и да си подреди собствения живот“*, казва в свое интервю във фейсбук страницата „ДРЯНОВО - днес и утре“ от 10 февруари 2022 г. Александър Македонски, който е един от създателите на сдружението. Според него, създаването на сдружението е плод на добро съчетание на обстоятелствата, а средата в Дряново – а и другаде в малките населени места в страната по аналогия – в последните години все по-малко предполага възможности за младежка инициативност, заради демографската криза и обезлюдяването на малките населени места, но заради промените в образователната система, които намаляват вместо да увеличават свободата на ученици и учители. Местната власт е неспособна да преобърне тези национални тенденции, ако разчита само на собствените си сили.

Около пространствата за спорт и култура:

Неформални групи, които развиват детски и младежки активизъм, често се образуват и функционират добре около градските пространства за игра, спорт и култура. Тези групи често стоят в основата на малки НПО, които си поставят цели напълно присъщи на детския и младежки активизъм. Понякога става дума за доброволчески инициативи по поддържане или развитие на пространствата (Хале 4 и скейт парк), а друг път и за сериозни ангажименти в обществена полза (Сдружение „Безопасни детски площадки“).

„Младежката сфера“ в Шумен реализира успешно проект на Общинския младежки съвет в града. Съветът е създаден от общинската администрация през 2017 г. и оттогава е активен в създаването на възможности за младите хора в града да променят градската среда, но и да участват в доброволчески, лидерски и творчески инициативи. Младежите сами изработват цялостната концепция за Младежката сфера като пространство за изкуство, дебати и свободно време в градски парк. Общината финансира изграждането на Сферата, а понастоящем обезпечава разходите за видеонаблюдение и електричество, а младежи-доброволци отговарят за поддръжката. Постепенно у младежите узрява и идеята за самостоятелна и независима организация, която да бъде гъвкава и да търси други форми на финансиране, а не общинско финансиране. Така се ражда **Фондация „Подобри“**. Фондацията, общинския младежки съвет и Сферата функционират в симбиоза и кръстосват ресурси по десетки младежки проекти в различни области на местния обществен, политически и културен живот. „Най-голямото постижение е това, че дейността ни се вижда – в пространството на Шумен почти на всяка крачка се вижда нашата работа – от Сферата, графити-стените и т.н. Вижда се, че с не много сериозни ресурси, водени от идеята, можем да променим града към по-добро.“, казва Петър Бодуров, който ръководи фондацията.

КОИ СА ДЕЦАТА И МЛАДЕЖИТЕ, КОИТО УЧАСТВАТ?

Възрастта на младежкия активист:

Училищните и общински детски съвети са естествено насочени към деца в училищна възраст като в почти всички случаи участват гимназисти (14-19 години). Гимназисти участват и в консултативните групи, които работят на национално ниво. „След 14-годишна възраст младите хора могат да работят по-самостоятелно, те

вече имат отношение към обществото и осъзнават себе си като част от него.”, казва Виолета Еленска от Асоциация „Български детски и младежки парламент“.

Организациите, които определят себе си като „младежки“, работят с хора във възрастовия диапазон 15-25 години, понякога до 30. От обхвата на изследването са изключени тези организации, които работят само с хора на възраст над 18 години, напр. студентските организации, освен в случаите, когато става дума за формациите, които са създадени от или работят с младежи от уязвими групи изрично за овластяване и на деца.

Оказва се, че формулата за комбинирано участие на млади хора на различни възрасти и в различни стадии на живота е работеща:

„Би трябвало да има баланс между ученици и по-зрели младежи, които да могат да преговарят с властимащите опитно. Необходимо е да има начин за запазване на опитни активисти, защото учениците – тъкмо ги научиш да носят отговорност и да имат граждански фундамент и амбициозните, активните, с идеи – заминават.“ (Петър Бодуров от Младежки център Шумен)

Национален младежки форум е вероятно най-разпознаваемото пространство за младежка активност в България в момента. Това се дължи до голяма степен и интернет присъствието на организацията – сайтът <https://nmf.bg/> е платформа за участие и обмен на информация. Запазената им марка е ежегодното събитие – Националната среща, което е най-голямото младежко събитие в България, през годините получило прякора “Дебатът”. На практика всичките дейности на НМФ са насочени към младежки активизъм за хора на възраст между 15 и 30 години. Активизмът се разбира като гражданско участие в обществени, социално-политически процеси, което освен чуваемост, е и инвестиция в това младите хора да се развиват като „конкурентноспособни личности, които сами оформят средата си“. НМФ е младежка инициатива с 11-годишна история. В момента обединяваща над 40 младежки организации, всички те се управляват от млади хора. НМФ и нейните членове работят по много проекти за международно сътрудничество между младежки организации, вкл. такива, които са на тема работа с маргинализирани групи.

Ключова находка от изследването е, че много малко организации и институции работят за участие с по-малки деца, а работа с деца в предучилищна възраст почти напълно липсва. Изключение от това правило правят организациите, чиито бенефициенти на услуги така или иначе са малки деца и които прилагат собствени програми за овластяване и включване във вземането на решения на децата от групите, с които работят (Фондация „Здраве и социално развитие“; Фондация „За нашите деца“).

Причините за това положение на нещата се намират както в нагласите към малкото дете (то трябва да бъде послушно и не разбира от важни теми за големи), така и в липсата на специфични умения у специалистите, които работата по участие с малки деца изисква. Има наченки това да се разпознава като проблем дори от организации, които приоритетно са насочили усилията си към младежката възраст:

“Трябва да се поставят обществено значими теми пред децата в много по-ранна детска възраст, да бъде събудено тяхното любопитство и за да свикнат да разсъждават и да са ангажирани с проблемите от рано. Иначе се изпуска моментът да бъдат възпитани в критично мислене и да изразяват мнение.” (Кремена Дервенкова от Асоциацията на българските лидери и предприемачи ABLE)

Социалният профил на младежкия активист:

Повечето организации и институции са изкушени да работят с млади хора, които са активни, осъзнати и целеустремени, имат собствени идеи и воля да ги развиват. Такива млади хора често учат в елитни училища и социално принадлежат по-скоро към средната и висока класа в обществото. Някои организации открито заявяват, че работата с такива млади хора е по-продуктивна и перспективна и те намират в нея много повече потенциал за прокарване на значими социални промени отколкото има в овластяването на уязвимите групи (Асоциация „Български детски и младежи парламент“).

Децата и младежите от уязвимите групи в общия случай присъстват или като бенефициенти на подкрепа, когато други деца развиват доброволчески и благотворителни програми, или са във фокуса на овластяващи дейности, които обаче остават затворени вътре в техните собствени общности, както вече беше отбелязано по-горе. На пръсти се броят организациите, които се стремят да

включват деца и младежи от уязвими групи в дейности, наравно с деца с друг социален бекграунд („Надежда и домове за децата – България, Фондация „Пулс“, Национална мрежа за децата).

Това положение също се разпознава като проблем от немалко експерти и млади активисти:

„Ако продължаваме да поддържаме само съвети, парламенти, ние поддържаме само формирането на елит, който е активен без да разширяваме гражданската култура на обществото. Те не комуникират с връстниците си, активността се затваря в тях. Дори сред тях инициативата е ограничена, няколко души движат дейностите – и това води и поддържа апатията“. (Радослава Кашъмова и Люба Батембергска от Фондация „Малките стъпки“)

Национални Юрочайлд форуми (НЕФ) е програма за детско и младежко участие на европейската мрежа на организации, които работят за и с деца Eurochild, която се развива в България от Национална мрежа за децата. Инициативата „Рапортьори“ на НЕФ има консултативен и изследователски профил: обучени младежи-рапортьори разговарят с деца на възраст между 10-18 години на различни места в България по различни теми, изготвят доклади, чиято цел е да информират политики на национално и европейско ниво, но и дават представа за мнението на децата по различни теми, които ги касаят (напр. Как малолетните да поемат отговорност за действията си, когато извършват престъпление? Справедливо ли е отношението към хората с различна сексуална ориентация в България според деца и младежи? „ЗА“ или „ПРОТИВ“ използването на мобилни устройства в училище?) През 2021 г. НЕФ работят по темата за съдбата на децата в домовете и приемната грижа и се допиват до 60 деца на възраст между 11 и 18 години, от които 18 момчета и 42 момичета. Докладите са публично достъпни на сайта на НМД. Този модел за участие се смята за успешен и Национална мрежа за децата се опират на него и в развиването на компонента, насочен към детско участие в пилотното прилагане на Европейската гаранция за детето в България през 2022 г.

Пътят на младежкия активист:

Пътят на активистите в България неизменно минава през няколко от инициативите за детско и младежко участие, описани в това изследване. Обикновено младите хора участват в две или повече дейности от различен тип: менторска програма, лидерско обучение, доброволческа дейност, консултативна група, училищен съвет. В най-добрия случай, следвайки този път, младите хора накрая достигат до реализирането на собствени проекти, които сами избират да реализират по-скоро разчитайки на свой ред на доброволчески усилия, отколкото на грантови схеми за НПО.

Това показва, че по някакъв неформален начин организациите, които подкрепят детското участие и активизъм, все пак функционират в своеобразна мрежа, доколкото хората явно се познават помежду си. То обаче косвено потвърждава и тезата за „отглеждането“ на своеобразни елити в полето на детски и младежки активизъм.

Ето няколко примера от изследването:

- ➔ Гимназистката Йоана Петрова от Русе участва в лидерска академия за момичета на възраст 14-17 г. Girls leading Our World – GLOW, където се заражда и идея за социален проект за сексуална култура за младежи BBi (Birds, bees and other insects; <https://www.facebook.com/birds.bees.and.other.insects>). Следва участие в менторската програма на ABLE Mentor, след което Йоанна се ангажирана със своя програма и дейности по сексуално образование за тийнейджъри.
- ➔ Абитуриентката Анна Кукова от Казанлък е доброволец от 11-годишна, когато се включва в националната мрежа от клубове „Млади възрожденци“. След това участва и в момичешката лидерска академия GLOW, където става и част от екипа на организацията. Междувременно участва в ABLE Mentor. С помощта на ментор развива идеята си за „Мисия Ученически Клубове“, на която е координатор в момента.
- ➔ 17-годишния Кристиан Юлзари от Русе започва активно да се занимава със създаването на медийно съдържание още като 14-годишен, когато участва в образователния лагер по журналистика и

медийна грамотност на sCOOL Media. Извън това, той се занимава и с доброволчество като част от неправителствената организация Сдружение „Възможности без граници“. През 2020 г. прави разследването си за корупцията в Министерството на младежта и спорта при разпределянето на средствата за младежки дейности у нас. Материалът, озаглавен "Това е корупция, но никой не говори за нея": Как милиони левове за младежки дейности потъват всяка година", публикуван първоначално в ученическата медия, предизвиква сериозна обществена реакция.

- ➔ 20-годишната Евелина Димитрова от Враца започва да се развива като доброволец в Белослатинското сдружение „Първи юни“. Като ученичка е част от местния младежки общински парламент и младежката ромска организация „Арете“. Участва в обучения организирани от „Национален младежки форум“. През 2018 г. заедно с други ромски младежи създава Сдружение „Роден двор“.
- ➔ 25-годишната Таня Христова от Котел също е от ромски произход и пътят ѝ на активист започва като доброволец в Български червен кръст. Като ученичка е председател на училищният парламент, където разработва заедно със съученици си два проекта за подкрепа на ученици от уязвими групи в мрежа с повече от 300 училища, намират финансиране от външни организации. В момента Таня работи като регионален координатор за Североизточна България към Център за толерантност и междуетнически диалог „Амалипе“ и паралелно развива проект за интеграция на ромски жени по програма на „РомаАкт“.

КАК СА ФИНАНСИРАНИ ИНИЦИАТИВИТЕ ПО ДЕТСКО И МЛАДЕЖКО УЧАСТИЕ?

Сами по себе си училищните и общинските младежките съвети нямат статут на юридически лица и не могат да кандидатстват за финансиране по стандартните канали. Това понякога кара младежите да основат свои НПО (Фондация „Подобри“), а друг път – просто ограничава дейностите им до това, което може да бъде постигнато чрез доброволчески усилия (Мисия „Ученически клубове“)

Донякъде иронично, въпреки оповестения отказ да развиват дейности по детско участие, общините се оказват един от най-големите инвеститори в детската и младежка ангажираност в България в момента. Не толкова от гледна точка на размера на инвестициите средства, колкото от гледна точка на обхвата и устойчивостта на инвестициите.

За детско участие в контекста на общинските дейности се отделят ресурси от **бюджетите на Центровете за личностна подкрепа и развитие, Младежките домове, местните читалища, а напоследък и Международните младежки центрове**. Така тези структури имат възможност да поддържат устойчиво работата на общинските детски и младежки съвети и дори да финансират реализирането на някои от дейностите им.

В редки случаи общините биват убеждавани, че проекти на НПО в полето на детското участие имат смисъл и заслужават общинско финансиране за устойчивост (Сдружение „Самаряни“). Наличието на примери за това е една от най-добрите новини от изследването.

Първите няколко **Центрове за работа с деца и младежи във Велико Търново** са създадени по проект на Дарителско сдружение „Св. Ив. Рилски“, с. Балван, с финансовата подкрепа на Международната служба по миграция. От 2008 г. дейността им се финансира от Община Велико Търново чрез общинския бюджет. В момента функционират 22 такива центъра в малките населени места от общината. Центровете работят с деца и младежи от 8-29 години за ангажиране на свободното време с дейности, които отговарят на интересите им и способстват за развитие на техните умения, запознаване с историята на родното място; но също и за повишаване информираността на младите хора за действащите държавни и общински нормативни документи; обучения на връстници. Центровете образуват своеобразна мрежа, която освен, че свързва младите хора помежду им, позволява и никой да не остава изолиран от социалните проекти на голямата община, в колкото и отдалечено населено място да живее. Центровете са „живи“ и могат да се развият допълнително. Те са също добър пример за това, че когато има желание, общините могат да заделят ресурси за такъв тип дейности.

Друга също толкова добра новина е, че три от най-големите **общински администрации в България развиват собствени грантови схеми за финансиране на детски и младежки проекти**, които бързо стават популярни сред неформалните детски и младежки групи („Младежка академия за ДоброТворци“ на община Бургас; „Академия за визионери“ на Столична община и „Варна на младите“ на община Варна).

През общинските структури детските и младежки групи имат възможност и да кандидатстват с относително големи проекти през международни и национални донори, от което много то тях се възползват. Проектите са предимно за обмен, организиране и провеждане на обучения, информационни кампании и най-често са финансирани по **програмата на Европейския съюз Erasmus+**.

В полето на детското и младежко участие се срещат и немалко организации извън общинските структури, които са създадени специално или са се специализирани в следствие единствено в разработването и реализирането на проекти по тези схеми (Младежкото сдружение за мир и развитие на Балканите). Те целенасочено набират млади хора, които да се включват в проектите им, което не е лошо за самите млади хора, но често тези организации се превръщат в непреодолима конкуренция за общинските структури и особено за малките, прохождащи НПО, които търсят финансови възможности да обезпечат конкретни свои планове.

Младежкото сдружение за мир и развитие на Балканите е организация, базирана в Пловдив, която изпълнява редица проекти за обмен на опит. В дългосрочен план те работят за това да определят и узаконят професията „младежки работник“, като по този начин официализират една нова професионална ниша – на работещите в Международните младежки центрове и други организации за работа с деца и младежи. Това е добра възможност за подкрепа на детската и младежка активност.

Извън тези грантови схеми, най-големите донори, които подкрепят проекти в полето на детската и младежка ангажираност в момента са **Норвежкият финансов механизъм** и **Фондация „Америка за България“**, които стоят зад най-успешните и устойчиви проекти. Приоритетно ромските програми се финансират и от **Фондация „Отворено общество“**. **Фонд „Активни граждани“** инвестира стратегическите проекти за гражданско участие, вкл. детски и младежки. Проблемът с тези големи донори е, че те насочват вниманието си към структури, които са големи и имат

амбицията и позицията да са значими и разпознаваеми фактори в изграждането на гражданското общество в България. На финансираните структури се пада да развиват свои национални мрежи, което те и се стремят да правят.

„В България се смята, че детско участие, детски активизъм не се случват, няма разбиране за това, но дори ако има хора, които искат да го правят и развиват, не могат да бъдат финансирани наравно с другите граждански организации и дейности, които предоставят услуги. Ние сме малка организация, не попадаме в приоритетите на големите донорски организации.“ (Радослава Кашъмова и Люба Батембергска от Фондация „Малките стъпки“)

Затова по-малките организации разчитат изключително на **безвъзмездна експертна и координаторска работа**. Разчитат и на **корпоративно дарителство и индивидуални дарения**.

ДВА ПОДКРЕПЯЩИ ФАКТОРА И ЕДНО РАЗНОГЛАСИЕ

Подкрепящ фактор 1: Традиционно позитивно отношение към детската ангажираност в обществена полза:

Увличането на деца и самото им присъствие в позитивни кампании и прояви, както и във всякакви типове обществено-полезни дейности, е добре прието в България (с известни ограничения по линията „приемливи-неприемливи теми). Основите за това са положени успешно в социалистическото минало, когато всяко дете още от ранна възраст е било ангажирано да допринася за общото благо (разбирано тогава в контекста на социалистическата колективистка идеология, разбира се) чрез различни форми на участие.

Българската социалистическа държава смята себе си за лидер в полето на увличането на децата в прояви и дейности и превръщането им във видими участници в обществения живот на национално, пък и на международно ниво – още в началото на 60-те години България развива концепцията за Световен детски парламент и дори деца и младежи приемат негова харта по време на Асамблея „Знаме на мира“. Съвременната българска държава припознава тази лидерска роля и редовно заявява себе си като радетел за детско участие в обществения живот на

различни национални и световни форуми, организирани от Съвета на Европа, Европейската комисия, ООН.

Още тук обаче трябва да се направи уговорката, че си имаме работа с „нож с две остриета“: от една страна, задава се един като цяло добър климат за детско участие в обществения живот, а от друга – отделните прояви на детско участие неизменно се подозират във фасадност и изкуствена масовост, в липса на съдържание и смисъл, а децата участници в тях – в натегачество и липса на ангажираност с реални проблеми. Истината е, че част от проявите действително носят тези характеристики. На такова детско участие попадаме най-често в ангажирането на децата в твърди формати с пред-зададен дневен ред (участие в рамките на отделеното им парченце внимание), в рамките на които никога не се навлиза в конфликт с институционални ценности и поведения, както и не се работи по „неприемливи теми“. Затова такива формати за детско участие често се възприемат като дефект, с който много организации и хора в полето на участието се борят ежедневно.

Подкрепящ фактор 2: Наличие на инфраструктура за детско участие:

Безспорно най-голямата находка на това изследване е фактът, че в България съществуват значителен брой организации и структури, които ангажират децата и младите хора да участват и да бъдат активни в различни формати, повече или по-малко гъвкави, овластяващи и включващи. Тази налична инфраструктура от формати и организации е изключително добър фактор за развитие на участието.

Инфраструктурно детското участие е уредено много добре, и законодателно, и нормативно. Училищата са задължени по закон да развиват ученическо самоуправление. Новоразработените стандарти за социални услуги изискват от всички услуги, вкл. от детските, да създадат консултативен съвет от потребители за мониторинг на качеството и подобряване на организацията и средата на живот. Законът за младежта препоръчва на общините да имат собствени стратегии за младежки политики, а Законът за училищното и предучилищното образование им възлага да участват в овластяването и развитието на потенциала на децата през дейностите, които реализират. По силата на Закона за закрила на детето, Съветът на децата към Държавната агенция за закрила на детето има статут на национален консултативен орган по детски политики.

Отделен въпрос е как тази инфраструктура се използва актуално. Например, в България много училища имат училищни съвети, но потенциалът на тази своеобразна мрежа не се използва: ученическите съвети рядко обменят опит и изобщо общуват помежду си, а Министерство на образованието не се възползва да организира през тази мрежа кампании, допитвания до ученици или консултиране на политики през училищните съвети.

Това означава чисто и просто, че проблемите пред детското и младежко участие не са толкова законодателни и институционални, колкото практически и свързани с нагласи.

Разногласията около въпроса за социалните мрежи и детското участие:

Изследването разкрива едно противоречие в полето на детското участие и активизъм, свързано със социалните мрежи и изобщо – присъствието на интернет в живота на децата и младите хора. Любопитно, някои участници в изследването виждат прекарването на много време онлайн като най-сериозна пречка в работата с децата и младежите, чието внимание, според тях, е ангажирано непродуктивно и нецелесъобразно в интернет пространството, а уменията им да общуват помежду си и да изразяват себе си закърняват, което им пречи и да бъдат социално и граждански активни. В същото време обаче изглежда, че въпреки опасностите именно в интернет се случва въвличането на деца и особено на тийнейджърите в каузи, но и приобщаването им към дейности. Социалните мрежи събират и формалните, и неформалните младежки групи, които много често работят без да популяризират дейността си никъде другаде освен в тези платформи.

„Темата е много бинарна! Поначало онлайн пространството може да бъде вредно, ако се ползва само за браузване и безмозъчно сърфиране, но то може да бъде и много полезно, ако се използва за кампании и инициативи... Това пространство трябва да се използва дотолкова, колкото да информира, не повече. Дейностите, в които въвличаме младите хора, имат по-добър ефект, когато са на живо“ (Христо Радославов от Национален младежки форум)

Да спасим ли децата и младите хора от интернет е дилема. Основания за тревога е ясно, че съществуват. Формулирането на такъв проблем обаче може да се

интерпретира като симптом на неспособността на възрастните да погледнат света през очите на децата и младите хора, през тяхната инфраструктура от отношения и разбирания кое как трябва и може да се ползва (Percy-Smith & Thomas, 2010). За младите хора интернет и социалните мрежи са не само неизменна част от ежедневието, но и платформа за срещи и източник на ресурси от първостепенно значение.

ТРИ БАРИЕРИ И ЕДНО ПРОТИВОРЕЧИЕ

Бариера 1: Властовата динамика в отношенията между възрастни и децата:

Съществуват стереотипи по отношение на присъствието на децата и младежите в публичното пространство и обществения дебат, които водят до това мненията им да се омаловажават и пренебрегват. Едно обобщение на най-често срещаните стереотипни реакции на детското участие за социална промяна (източник: коментари в медии и социални мрежи под публикации, свързани с детско участие от последните няколко години) би изглеждало така:

„Това са само деца, няма причина да ги възприемаме на сериозно или да ги слушаме.“ Тази реплика изразява допускането, че децата нямат какво интересно или значимо да ни кажат по важните теми, защото им липсва опит. Те не разбират от комплексни проблеми, нямат критично мислене и не могат да анализират и възприемат политически процеси. Идеите на децата и младите хора за промяна снизходително се възприемат като наивни или нереалистично амбициозни.

„Мястото на децата е на чина в училище, а не по площадите. Трябва да слушат възрастните, а не да искат.“ Не децата са тези, които трябва да се борят за социални каузи, дори когато каузите касаят самите деца, защото децата имат друго място в социалния ред – те трябва да слушат възрастните и да се развиват пълноценно, по детски. Това е проява на раздражение или на покровителствено отношение, а в някои случаи и на двете.

„Горките деца, мозъците им са промити!“ Такава реплика дава израз на допускането, че децата не са автори на своите идеи, а просто се използват от други възрастни за техни цели. Колкото по-поляризиран е широкият дебат по една тема в

обществото, толкова повече изказванията на децата и младите хора по нея се тълкуват като плод на манипулация и злоупотреба с тях.

„Това е просто фаза, тийн бунт, който ще премине.“ Това е идеята, че децата се противопоставят на възрастните и утвърдените правила просто заради самото противопоставяне. В тази интерпретация на детското поведение понякога възрастните приемат, че децата не са сериозни в своите цели и намерения; те само се забавляват, уплътняват си времето или един вид – играят докато растат, и мнението и активността им не бива да се възприема като равни по стойност на тези на възрастните.

В доминиращия наратив за мястото на децата в социалния ред, монополът върху знанието кое е добро и полезно за тях, се държи от възрастните (родители, професионалисти, граждани най-общо). Възрастните смятат, че знаят как изглежда най-добрият възможен живот за едно дете по-добре от него самото. Нещо повече, възрастните често допускат, че ако попитат децата с какво биха искали да се занимават и на какво да се посветят, ще получат отговори, свързани с електронни игри, алкохол и леки наркотици, мързел и безхаберие, което само би доказало, че е по-добре възрастните да решават какво трябва да стои във фокуса на детското внимание. По тази и подобни причини на децата фактически се отказва правото на избор. Изследователското ни внимание беше насочено към този феномен от самите млади активисти, които интервюирахме.

Така най-масивната бариера пред детското участие се оказва именно тук: в допускането, че децата не могат и не знаят как да избират за себе си, защото са некомпетентни за света и неспособни да разбират какво е добро дори и за тях самите.

В рамките на този монопол на знанието какво е добро, когато детето е активно в желаната от възрастните посока (т.е. активно е в синхрон с разбирането на родителите и специалистите кое е доброто поведение и желана цел), тогава детската активност се приветства и подкрепя, а когато детето е активно в друга посока (по някаква негова собствена идея за това какво би искало да се случи със средата и него самото), активността се отхвърля, потиска се и дори може да се квалифицира като проблемно поведение. Фигури като Грета Тунберг в България често се припознават като заплаха за установените модели на отношение към децата и за тях се мисли като нещо необичайно, но и опасно, идващо от запад.

Друг проблем, свързан с монопола над знанието какво е добре, е че дори за професионалистите в полето на детското участие е огромно предизвикателство да позволят взаимодействието с децата да е двустранно – не само те като възрастни да влияят, а и на тях да им се влияе; не само те да интервенират и да променят детето, а и то да променя тях и разбиранията им. Този пробив се случва трудно и е възможно да изисква и външна подкрепа, освен рефлексия върху опита.

Бариера 2: Апатията към гражданското участие и съмнения в потенциала за промяна:

„Повечето трудности са свързани с комуникацията с възрастните хора. И нежеланието на някои от тях да предоставят пространство, така че да може участието на децата и младежите да е възможно.“ (Кристина Ненова от Национална мрежа за децата)

„Нихилизъм“, „скептичност“, „недоверие“, „неприязн към промяната“ са думите, с които участниците в изследването най-често описват бариерите, пред които се изправят в полето на детското и младежко участие.

„Тенденцията е към засилваща се апатия на младите хора към гражданското участие и това да се занимаваш с нещо активно и постоянно. Възрастните казват, че няма смисъл да подкрепят младежите, защото са апатични, а младежите не усещат, че имат подкрепа от възрастните и не правят усилия, получава се един затворен кръг.“ (Христо Радославов от Национален младежки форум)

На този фон активизмът се свързва от самите активисти с жертвоготовност: да си активен те поставя в своеобразна позиция на уязвимост; прави те видим, атакуван, но като активист ти приемаш тази роля в името на това да са видими и успехите ти и да намериш съмишленици.

Какви са причините за това положение на нещата? Нагласи и поведения на възрастните без съмнение влияят на децата и младежите. Системното подценяване на усилията и капацитета им да участват във вземането на решения и процесите около тях намалява мотивацията им за участие. Това се оказва пречка в

гражданската активност и за по-късно през живота им като възрастни хора. Последното е идентифицирано като проблем от почти всички организации, чиито дейности попадат във втората категория по предложената в този доклад класификация – дейностите за развитие на граждански умения.

Има обаче и още един влиятелен фактор: **страхът от разочарование**. Оказва се, че той е много по-силен у възрастните отколкото у децата и младите хора. Родители и специалисти се стремят да предпазят децата от разочарование като свиват обхвата на целите или изобщо не насърчават детските и младежки инициативи. Тези от специалистите, които обмислят и анализират опита си, са категорични, че активните деца се обезсърчават не от провала на инициативите си, а от липсата на подкрепа и особено на конструктивна обратна връзка. За децата е важно да получават обратна връзка по предложенията си с рационални аргументи. Особено, когато предложения не се приемат или плановете се провалят, децата трябва да знаят, че това става поради липса на обосновка или нещо друго обективно, а не защото те са малки, не разбират проблемите и следователно са лоши активисти.

Системната липса на сериозен, аргументиран разговор и уважително отношение в крайна сметка носи усещането за безсилие и безсмисленост на участието при децата и младите хора. В крайна сметка децата постепенно се убеждават, че няма значение какво си мислят и искат и се оставят на течението.

Бариера 3: Социалната изолация на уязвимите групи:

Специфичните бариери пред опитите за участие и активизъм на деца и младежи от уязвимите групи са свързани с изолацията и дискриминацията, неувереността и липсата на житейска опора, които трябва да бъдат преодолени на първо място, преди изобщо младите хора от тези групи да се сблъскат и с описаните вече бариери пред участието. Тези допълнителни бариери усложняват задачата им значително.

„Младежите първо трябва да преборят себе си, а после и целия свят. Един младеж е необходимо да е комуникативен, да разбира себе си, да отстоява себе си, да разбира къде той стои спрямо проблема. Да разбира, че не бива да се срамува от произхода си, да развива интерперсонални умения. Изобщо тази себеосъзнатост е много важна част при младежите.“ (Мустафа Рамадан от ромската Младежка фондация „Арете“)

„На младежите като мен им пречи липсата на самочувствие, чувството за срам, плахост и липсата на насочване и яснота какво да правим с живота си и към кого да се обърнем да ни подкрепи. Помагам на други младежи като ги насочвам и давам пример със себе си.“ (младежкият активист Теодор, израснал в институция)

Това усещане за изправяне сам срещу целия свят е непонятно за широката публика. Факт е, че отношението към уязвимите групи в България е негативно и въпросът „защо е нужно да се инвестира в уязвимите групи“ тежи като един неразрешим проблем над всяка инициатива, насочена към ромски общности, хора с увреждания или друго. Това отношение затваря активизма, доколкото той изобщо се случва, в рамките на самите уязвими групи.

За децата и младежите от ромските общности допълнителна бариера за преодоляване представляват и традиционните ценности, в които израстват:

„Общността не подкрепя активността на младежите. Не искам да кажа, че я саботира, а по-скоро не я подкрепя, не я смята за важна. Патриархалният модел е водещ: родителите решават. Много трудно се разбива това мислене... Родителите обичат децата си, но разбират грижата за тях повече като материално осигуряване в посока оцеляване и не се обръща толкова силно внимание на емоционалния живот, на вътрешното развитие. Приоритетите за децата и тяхното очаквано развитие са други. Родителите нямат умения за изслушване на детето. Някак си на това се гледа като „стъпка надолу“, ако го правиш, все едно не си добър родител.“ (Боян Василев от Фондация „Здраве и социално развитие“)

Децата и младежите, които растат разделени от своите роднини в социални услуги, също се сблъскват с контрола на поведението, налаган от средата, макар и под друга форма. Социалните услуги за резидентна грижа в България все още са територия на абсолютния контрол върху ежедневието и поведението, а житейските избори са до голяма степен предопределени. В такива условия е трудно да бъде създадено сигурно пространство за участие. Децата и младежите се страхуват, че ако проявят активност, инициират промени или дадат гласност на проблемите, които усещат, ще има негативни последици за тях.

В изследването установихме, че достъпът до услугите на специалисти, ментори, доброволци или други хора, които да донесат със себе си това сигурно пространство за диалог и себеизразяване, е много труден. Йерархичната система създава специфични проблеми: напр. служителите, които непосредствено се грижат за децата, имат желание за промяна или са готови да сътрудничат в работата по външен за услугата проект с децата, но ръководителят или доставчикът отказват достъп. На практика се оказва, че всичко зависи от волята на овластените да вземат решенията, която често обрича децата на липса на досег със света извън услугите – от неразбиране на ползата, от предпазливост, от страх от промяна.

Парадоксът на двата образа на детето с мнение:

Как съществуват заедно традиционно позитивното отношение към участието на децата и бариерите пред детското участие, свързани с нагласите и утвърдените ограничаващи участието практики? Тези две противостоящи позиции се сблъскват по линията, прокарана между приемливите и неприемливите теми, по които децата да бъдат активни. От една страна стои доброто дете, което твори, помага и получава похвали и насърчения за своето участие, а от друга – нахалното дете, което иска да налага своите несериозни идеи на възрастните и не заслужава внимание. Това, което трудно се разбира, е че тези два образа са всъщност на едно и също дете.

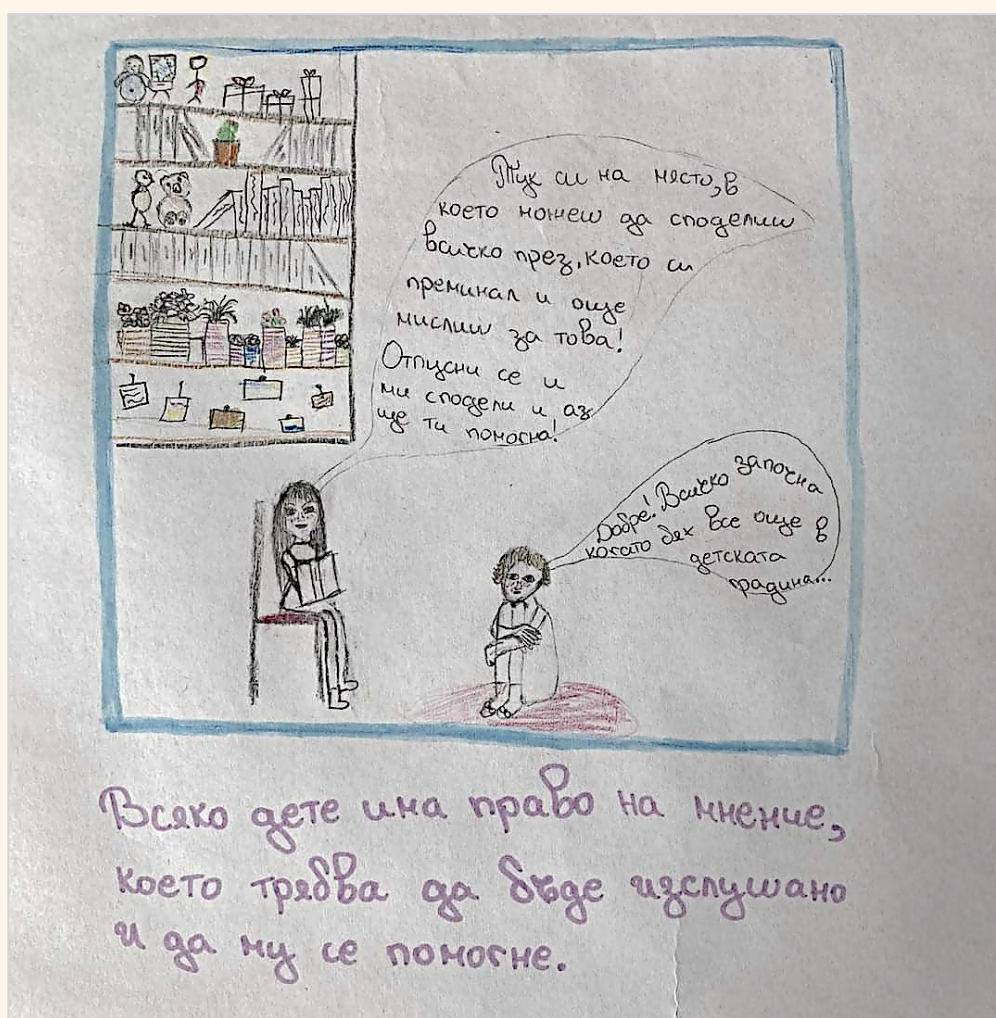
Ето две хипотетични ситуации, вдъхновени от практиката. Действията на децата в защита на розовия пеликан или блатното кокиче са очарователни и приветствани от институции, администрации и широката общественост, докато действията на децата за намаляване на ефекта от глобалното затопляне чрез призови за политически решения за борба с индустриалното замърсяване са нежелателни и отхвърляни. Действията на децата в подкрепа на другите деца, които са в неравностойно положение чрез дарителска кампания са „благородни“, но действията на деца, застъпващи се публично за рязка промяна в законодателството в полза на тези деца, са „твърде много“. Или дори още по-експлицитен пример в този смисъл – децата, които осъждат проявите на агресия между ученици, са прави и получават трибуна за изказвания, а тези деца, които искат да повдигнат въпроса за насилието на учители към ученици – подлежат на „мъмрене“.

Детското участие, което получава подкрепа, се намира в тематичните и институционални рамки, зададени от възрастните (сред популярните теми са опазване на околната среда, култура, спорт, доброволчество) и е регулирано от

ОПИСАНИЕ НА СИТУАЦИЯТА

динамиката на отношенията между деца и възрастни, също зададена от възрастните. Амбициите за интервенции, които отиват отвъд тези рамки, вече не се радват на позитивно отношение (сред непопулярните теми са политическите въпроси, насилието, агресията, сексуалната ориентация). Тези амбиции се приемат със снизхождение, предизвикват подигравки, раздразнение, отказ без аргументи.

Това е защото вътре в зададените рамки поведението е предвидимо и полето на въздействие е ясно очертано. В полето на неструктурираното детско участие обаче, извън познатите безопасни формати, основен регулатор се оказват негативните нагласи към детското участие, които са и актуалните бариери за преодоляване.

Постер на Виолета Кънчева, 13 г. и Гергана Стефанова, 13 г. от работна дискусия с деца от програмата за детско участие на „Надежда и домове за децата – клон България“, 2022 г.

3

ДИСКУСИЯ ПО ДАННИТЕ

ЩО Е ТО „УЧАСТИЕ“ И „АКТИВИЗЪМ“?

Както вече беше отбелязано, работата по това изследване е водена от разбирането, че всички форми на детска и младежка ангажираност предполагат възможности за социална промяна и въздействие върху обкръжаващата среда (Nenga & Taft, 2013). Всички организации, включени в разработената карта на детското участие и активизъм в България, независимо от техния профил и структура, разпознават наличието на такива възможности и в по-малка или по-голяма степен се възползват от тях в работата си с децата и младежите. Затова и са получили място на картата.

Работата на организациите в детайли анализирахме през разбирането, че активизъм е всяко осъзнато и целенасочено усилие за промяна в среда и обстоятелствата от животите на цели групи от хора в уязвима ситуация (= усилие за социална и политическа промяна), докато участие е вслушването в гласа на децата и включването им във вземането на решения, вкл. такива от политически характер, които ги касаят.

До голяма степен самите организации и хора, които участваха в изследването, прилагат в работата си подобни разбирания. (Получихме и някои неочаквани отговори, в които активизмът се дефинира като „насърчаване на активно отношение към света у децата“ или като „форма на смислено запълване на свободното време“, както и такива които някак успяват да съберат активизъм и участие в едно казвайки, че тяхната работа цели „децата и младежите да участват активно в различните дейности“.)

Задълбочаването в анализа потвърди първоначалното ни допускане, че естеството на каузата, обхватът на действието и постигнатият резултат не са от съществено значение, когато анализираме детската активност най-малкото, защото те варират драстично: натъкнахме се на съвсем малки, но изключително смели проекти, както

и на много големи, но не променящи нищо съществено проекти. Не така обаче стои въпросът с инициативата.

Оказа се, че изключителна важна разделителна линия, която стои между участието и активизма, е именно чия е инициативата. Тази линия прокараха най-отчетливо самите младежки активисти, които се включиха в изследването: за тях активизмът трябва да идва от самите деца и младежи и да е собствено, органично, авторско действие.

„Активизмът е млади хора да развиват дейности по свои идеи. Да привличат и организират хора около тези идеи. Да се развиват като лидери, които носят отговорност за идеите си и да водят своите последователи по един емпатичен и отговорен начин, без да се поддават на подвеждащи ги/злоупотребяващи с каузата им връзки.“ (Боян Аврамов от Народни читалище „Тротоара“)

Специалистите, в изследваните от нас организации, предоставят на децата и младежите на първо място пространство именно за участие. Участието не е необходимо условие, но е добра предпоставка за активизъм, който обаче невинаги се разгръща. **Идентифицираните бариери пред участието на страна, основната причината то да не се разгръща в активизъм е, че отделените за участие пространства са твърде тесни: форматите са твърде рестриктивни; методите и похватите, които възрастните използват – също.** Това е и основният извод по отношение на динамиката между понятията за участие и активизъм в България.

В пространствата за участие децата и младежите най-често успяват да стигнат донякъде, да развият определени умения, да видят реализиран резултата от свои действия, което е несъмнено позитив. Тези от младите хора, които съумяват да вземат нещо за себе си от този опит с участието, се превръщат в активисти през собствените си проекти по-късно. Това доказват и представените примери за пътя на младежките активисти.

Най-добрите пространства за участие в този смисъл са тези, които са най-широки: (1) които позволяват децата и младежите да конструират проблемите, с чието решаване се заемат, без драстични ограничения в тематичните области; (2) които позволяват детските и младежки идеи за решения да се разгръщат максимално свободно през разнообразни дейности; (3) които насърчават хоризонталното

общуване и създаването на собствени вътрешни структури за управление и комуникация от децата и младите хора; и не на последно място (4) които търсят включване на деца и младежи с различен социален профил в едни и същи групи. Данните от изследването показват, че именно последното представлява най-сериозното предизвикателство пред организациите в момента.

По тези критерии най-добрите пространства за участие в България в момента са менторските програми (независимо от това дали са отворени към всякакви деца или само към такива от уязвими групи конкретно) и грантовите схеми, по които децата могат да кандидатстват със собствени идеи (дори и в случаите, когато тематичното поле е предварително ограничено формално). Най-рестриктивните пространства без съмнение са училищните съвети във вида, в който съществуват в момента в повечето училища в страната. Добра новина е, че има организации – напр. Фондация „Малките стъпки“ и Движение „Ученически клубове“ – които са си поставили за цел да работят по друг начин в училищна среда, така че да стимулират смисленото детско участие. Пловдивската асоциация „Голяма брат, голяма сестра“ в момента работят по проект за създаване на Национален ученически парламент, който да насърчава активната работа на ученическите съвети в страната.

Относно активизма без участие, могат да бъдат цитирани десетки примери за действия, които са останали без резултат (ако не се борят предизвиканите предимно негативни реакции сред широката публика), и само няколко, които са довели до някаква промяна.

Успешни чисто граждански инициативи от деца, неподкрепяни от организации, са:

- ученическо писмо по казуса с твърде тежките раници, което провокира отговорните органи да вземат мерки като неиздаване на учебници и помагала с твърди корици и над определен обем в едно книжно тяло и дигитализиране на учебници и помагала;
- отворено писмо, подкрепено от десетки абитуриенти от страната, в което те настояват за провеждане на баловете им за завършване на средното образование по изключение въпреки наложените повсеместни рестрикции заради COVID-19 пандемията, което министърът на образованието решава да уважи;

През 2017 г. петокласничката от столичното 35-то училище Теодора Божкова подава жалба до Държавна агенция за закрила на детето срещу тежките училищни раници, които малките ученици трябва да носят всеки ден. В телевизионен репортаж тя разказва, че в класа ѝ се шегували, че трябва да се оплачат и тя решила наистина да го направи, намерила името и адреса на Агенцията в интернет, събрала подписи от съучениците си и пратила писмото. Жалбата получава значително обществено внимание и голям отзвук в социалните мрежи и в крайна сметка Министерство на образованието реагира, като се задейства да осигури шкафчета в училище на децата, където да държат учебници и други пособия, както и се въвежда изискване обемистите учебници с твърди корици за малките ученици да бъдат преизадени в две или повече по-малки книжни тела с меки корици.

Списъкът с неуспешните действия включва: национална подписка за по-дълго голямо междучасие; национална подписка за премахване на двусменния режим на учене; инициатива за национален ученически референдум за промяна на начина, по които се организират свободно-избираемите предмети в училище; отделни акции в училище „за“ или „против“ назначаването или уволнението на директор или учител; „за“ или „против“ охрана; „за“ или „против“ носенето на униформи и др. Някои от предложенията за промяна са съвсем смислени и обосновани, подплатени със солидни аргументи, които и много възрастни приемат и разбират, други – не толкова. Очевидно обаче смислеността и обосноваността не са критерии за добър резултат и бариерите пред детското участие и активизъм се оказват достатъчно силни да спрат децата и младите хора.

КАК ВЪЗРАСТНИТЕ ВИЖДАТ СВОЯТА РОЛЯ И МЯСТО В ИНИЦИАТИВИТЕ?

Професионалистите, които работят по детско участие, смятат, че ролята им е свързана с това да насърчават децата да са активни; да им вдъхват увереност в собствените сили и възможности; да развиват уменията им за водене на процеси, критично мислене, добро изразяване, въздействие върху средата. До голяма степен те се ангажират именно с тези задачи. В контекста на изпълнението им, професионалистите са склонни да виждат себе си като овластяващи, симулиращи и подкрепящи детските идеи почти без ограничения.

Разбира се, има и изключения, но като цяло прави впечатление, че **малко професионалисти си дават сметка за трудностите, свързани с „твърде тесните пространства за участие“**; те не са сензитивни по отношение на насоките, които задават, и границите, които сами поставят, понякога несъзнателно (по отношение на темите, формулирането на проблеми, идеите за решения, обхвата на действията), и бъркат своята отвореност към самата идея за детско участие с овластяване. Факт е обаче, че в общия случай те не са склонни да оставят нещата в ръцете на децата и затова приемат, че най-честно е инициативата и отговорността да са разпределени по равно между децата и тях самите, което е достатъчно доброто детско участие.

Това ясно личи в анализа на резултатите от въпросниците. На въпроса кой е инициатор на действията, над 70% от участниците отговарят, че децата и възрастните заедно стигат до идеи; по равно са разпределени дяловете на тези, които отговарят, че децата са водещи, а ролята на възрастните е да подкрепят осъществяването на идеите, и тези, които отговарят, че водещи са възрастните, а децата са в ролята на консултиращи техните решения. Подобно количествено изражение биха имали и получените в интервютата отговори. Нещо повече – изследователите също оценяват повечето инициативи в полето на детското участие като разположени на второто ниво (колаборативно участие) по скалата на детското участие на Lansdown (2010).

Тази констатация може да изглежда негативна, но съвсем не е такава. Първо, това положение надхвърля предварителните очаквания. И второ – отвореността на възрастните към идеята за детско участие и искреното им желание да се виждат като овластяващи в тези процеси са важното нещо тук: те са ултимативната предпоставка капацитетът на професионалистите в това поле да бъде развиван лесно и бързо.

КАК СЕ МЕРИ ВЪЗДЕЙСТВИЕТО НА ИНИЦИАТИВИТЕ И КАК СЕ ГОВОРИ ЗА НЕГО?

Младите хора измерват постиженията си директно през видимостта на постигнатите резултати. Вероятно това е причината често да избират да реализират инициативи, които предполагат именно видими резултати, напр. такива за облагородяване на градската среда.

„Най-голямото постижение е това, че дейността ни се вижда – в пространството на Шумен почти на всяка крачка се вижда нашата работа – от Сферата, графити-стените и т.н. Вижда се, че с не много сериозни ресурси, водени от идеята, можем да променим града към по-добро.“ (Петър Бодуров от Фондация „Подобри“)

Видимостта на резултатите се посочва най-често и като мотиватор за привличане на нови деца и млади хора към вече съществуващите инициативи, но и по принцип към активността. *„Децата предпочитат да се действа и да има резултат бързо... Ако нещо е твърде теоретично или твърде размито, не искат да участват“*, казват учителките Грета Стоянова и Таня Сребрева от ОУ "Александър Георгиев–Коджакафалията" в Бургас.

Видимите ефекти биха могли да са и историите на хора, чийто житейски обстоятелства са се променили и често са именно това. Нещо повече – видимите ефекти могат да бъдат промените в собствените истории на младите хора, които участват: развитието на техните възгледи, рефлексията, върху начина, по който малките им действия влияят на обкръжаващата средата. Важен извод от изследването е, че такъв тип ефекти, първо, невинаги се разпознават от самите деца и младежи (а понякога и възрастните, които работят с тях) и, второ, често се пренебрегват при комуникирането на резултатите от действията.

При организациите нещата стоят по-различно.

Когато организациите бъдат попитани за постиженията си, те изброяват реализирани инициативи, броя деца и млади хора, които са ангажирали в тях; броя хора, до които са успели да достигнат. Посочват позитивния ефект върху индивидуалното развитие и бъдещето на децата и младите хора, които са участвали в инициативите, особено когато децата и младите хора са от уязвими групи. В общия случай обаче за организациите е трудно да формулират други конкретни постигнати ефекти, отнасящи се до социална промяна.

Разбира се, количествените маркери на социалната промяна, използвани от организациите, се дължат и на проектния принцип, по който те работят. Проектните „успехи“ обикновено се отчитат чрез обхват, който пък се измерва през брой достигнати и включени деца. За тези организации е ясно, че социална промяна - измерима и видима - може да се случи в един по-голям от давания в проектното финансиране времеви отрязък (между 6 и 24 месеца обикновено).

Това отчитане може да изглежда на пръв поглед проблематично, но при по-задълбочен анализ става ясно, че социалната промяна, която повечето организации целят да постигнат, действително би могла да се измери в акумулираната детска и младежка енергия по проектите и инициативите, в самото тяхно осъществяване, което – както специалистите се надяват – променя твърдата йерархия в отношенията между децата и възрастните, променя нагласите към децата и младите хора в обществото и в крайна сметка овластява тези групи в най-широк смисъл. Това е и социалната промяна по същество, в която организациите инвестират усилията си, независимо колко добре разбират, че постигат именно това.

Подобно на децата и младежите, организациите също имат трудности да комуникират своите постижения. За широката публика изглежда, че организациите правят детско участие заради самото правене на детско участие, което доброжелателно се тълкува като „уплътняване на свободното време на децата“, а недоброжелателно – като едва ли не някаква тяхна собствена, користна цел, в която въвличат нищонеподозиращи деца. За да избегнат такива тълкувания, много от организациите – съзнателно или не – избират също да залагат на непосредствено видимите резултати при комуникацията, вместо да инвестират усилия да обясняват социалния смисъл и значението на детското участие и активизъм. Така голяма част от постигнатото въздействие се губи „между редовете“.

И още нещо трето: важно е да се разбере и да се обясни по достъпен начин, че дори и желани, и търсени социалните промени в обкръжаващата среда трудно се случват от само себе си в непосредственото общуване между деца и възрастни в контекста на училищните отношения, квартала, общността. Необходима е медиация в общуването и помощ за дефинирането на проблемите, за формулиране на решения; „нужна е трета страна, която да инициира и да ръчка, да подпомага и да мотивира.“, казва Константи Сапатупов от Движение „Ученици за промяна“. Това е ролята на организациите, институциите, групите и мрежите, които работят в полето на детското участие.

КАКВО РАБОТИ И КАКВО ПРЕПОРЪЧВАМЕ ДА СЕ РАЗВИВА?

„Разнообразието от тематика и креативността е ключова, за да натиснеш “бутоните” в главите на младите хора. Целта не е просто да им кажеш “бъди активен”, по-скоро младежите да видят какво удоволствие носи гражданското участие и това да се почувстват полезни и да намират свой смисъл в някаква сфера.“ (Христо Радославов от Национален младежки форум)

Основна препоръка:

Изследването показва, че в България съществуват значителен брой организации и структури, които ангажират децата и младите хора да участват и да бъдат активни в различни формати, повече или по-малко гъвкави, рестриктивни и включващи. Тяхната дейност се приема по-скоро позитивно и те вече са намерили място в общностния живот. Ето защо препоръчително е да се инвестира не в създаването на нови организации или структури, а в развитието на капацитета на съществуващите такива от гледна точка на (точките са подредени по важност!):

- приобщаването на деца и младежи от уязвими групи към дейностите, но не само като бенефициенти на подкрепа, а и като участници във вземането на решения, дефиниране на приоритети (важни за тях дейности) и управлението на дейностите и активни агенти на промяна;
- умения за измерване на въздействието и комуникиране пред различни публики на целите, резултатите и смисъла на детското участие и активизъм; (виж. частта „Как се измерва въздействието?“ в този доклад);
- насърчаване на работата с деца на по-ниска възраст и развитие на уменията на заинтересованите специалисти за това (един добър път е да се използва вариантът за най-малките на утвърдения инструмент за детско участие COMPASS на Съвета на Европа, който е достъпен на български език);
- практическите умения на хората, работещи с децата по участие, да овластяват, а не да ограничават изразяването на мнения, както и да насърчават креативността и търсенето на нестандартни решения на проблемите (за организациите, където такива умения не са достатъчно добре развити),

- комуникацията и хоризонталните връзки между хората и организациите, обмен на опит между отделните организации и инициативи, създаване на форуми и пространства за обмен на такъв опит – конференции, работни срещи, общности и мрежи.

Относно работата с по-малки деца е важно да се има предвид, че тя включва по необходимост и работа с родителите. Това сочи опитът на малкото организации, които развиват участие за малки деца. Причината за това е, че ако родителите не разбират смисъла на детското овластяване, не го подкрепят или дори му се противопоставят, това обърква и обезсърчава децата.

Извод от изследването е, че развитието на партньорства е сред главните приоритети на организации, които работят по участие. Показателно е, че над 90% от участниците заявяват, че се интересуват от участие в мрежа за детски активизъм в България. Достатъчно възможности за общуване липсват.

„Мотивиращ фактор е групата от младежи, които са запалени по сходни идеи, да не си сам е важно усещане.“, обобщава Мустафа Рамадан от Младежката фондация „Арете“.

Конкретни нужди:

Оказва се, че младежките групи и организации, които искат да развиват свои идеи, имат съвсем конкретни потребности от ограмотяване и развитие на умения, свързани с:

- комуникиране на каузите и привличане на съмишленици;
- управление на хора и работа с хора;
- общуване с институции, социални услуги, донорски организации, медии;
- набиране на средства (fundraising);

„А как човек получава финансиране без да се повлияе от идеологическите насоки на финансиация?“, пита Константин Сапатупов от Движение „Ученици за промяна“.

- развитие на идеи в проекти и управление на проекти;

„Младежите (бел. – фондацията работи с младежки от ромски произход) разработват проекти, но когато се стигне до тяхното реализиране, имат нужда от подкрепа на всяка стъпка... Сякаш смятат, че е достатъчно да идентифицират проблема, да създадат инициативата и проекта и след това нещата ще се случат от само себе си. Някакси не са подготвени да минат през целия проектен път“. (Боян Василев от Фондация „Здраве и социално развитие“)

- информация за други организации и хора в областта на детския и младежки активизъм.

Обученията е добре да бъдат адаптирани към уязвимите групи, напр. да бъдат провеждани на жестов език за деца и младежи с увреден слух. Децата и младите хора с увреждания често нямат достъп до разпространените менторските програми и обучителните пакети, предлагани по грантовите схеми, по чисто „технически“ причини. Те обаче също се нуждаят от платформи, където да споделят своите идеи и проблеми, както и от малки финансови инструменти, които да подкрепят инициативите им. За такива платформи е необходимо да бъде помислено отделно по възможност заедно с организациите, които ги представляват като общности в България.

Обещаващи практики:

Изученият опит на организациите насочва към инвестиции в:

- **социално предприемачество за деца.** Грантовите схеми за малки проекти, обучения и подкрепа са търсени и доказано успешни интервенции в полето на детското участие, които предстои да разгръщат потенциала си. Добра идея е да се развият подобни схеми за насърчаване на предприемачеството сред децата и

младите хора от уязвимите групи конкретно. Практиката на TimeHeroes да работи с национална мрежа от детски групи, които да се състезават помежду си, е добра и по нея може да се работи за приобщаване.

- **пространства за дискутиране на проблеми и клубове по дебати.** Особено успешен инструмент за повишаване на знанията и чувствителността, но и за развитие на увереност и капацитет за гражданско участие и застъпничество, тестван успешно и в ромски общности. За много неуверени млади активисти дебатването е първа стъпка по пътя за изграждане на умения за участие и в големия публичния дебат по важни теми.
- **изследователски проекти за деца.** Световната практика е доказала многократно, че овластяването на децата и младите хора започва с развитието на уменията им да идентифицират проблеми и да тестват в реални условия решения за тях. Българската практика в това поле също е изключително успешна. Изследователската работа за деца не е нещо ново за организации като Национална мрежа за децата, УНИЦЕФ, ЛУМОС и Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, разбира се, а и някои по-малко организации вече се престрашават да я практикуват като инструмент за овластяване (Сдружение „Алтернативи“, Сдружение „Самаряни“) и се справят.

И някои неразвити все още възможности:

- storytelling работилници за млади активисти за споделяне на собствен опит.
- форми на индивидуално застъпничество за деца от резидентна грижа и уязвими групи изобщо в ситуации на конфликти или вземане на административни решения. Могат да се развиват по аналогия с изключително успешния модел на менторските програми от доброволци – млади хора, които вече са минали по този път, помагат на по-малки от тях деца да се справят с трудни ситуации;

СПИСЪК С ИЗТОЧНИЦИ

ДЕТСКИ И МЛАДЕЖКИ ИНТЕРНЕТ ПЛАТФОРМИ:

Книговище – новини и онлайн дикусии по актуални обществени, политически и социални теми, насочени към малки деца: <https://www.knigovishte.bg/vijte>

Национален младежки форум – онлайн платформа за общуване и портал за информация за младежки инициативи на организацията: <https://nmf.bg/>

Успелите – младежка онлайн медия за позитивни новини и споделяне на истории за успеха на млади българи: <https://uspelite.bg/>

Уча.се – 36 кратки, достъпни безплатно видео урока по гражданско образование, разработени по съвместна инициатива на Представителството на Европейската комисия в България, Софийска платформа и образователния портал „Уча.се“: <https://ucha.se/videos/grazhdansko-obrazovanie/11-klas/>

sCool Media – онлайн медия за детска журналистика с варианти на български и английски език: <https://scoolmedia.com/en/>

Teen Station – медия от ученици за ученици от цялата страна; музикално съдържание и подкасти на социално значими теми, популярни в Spotify, Soundcloud и Mixcloud: <https://www.teenstation.net/>

U-Report България – част от глобална мрежа на УНИЦЕФ, където всяко дете и млад човек на възраст 14-29 години може да даде мнението си по различни теми и да получава информация за възможности за участие: <https://bulgaria.ureport.in/>

YOUTHub – онлайн платформа за младежки дейности и новини, свързани с възможности за млади хора: <https://youthub.bg/>

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Държавна агенция за закрила на детето (2020). Резултати от проучване на детското участие в национален и международен контекст.

Кънева, О. (2019), Участие на децата във вземането на решения – политики и практики, дисертационен труд с ръководител проф. д-р Галин Цоков, ПУ „П. Хилендарски“

Министерство на образованието и науката (2018). Ученическо самоуправление. Пътеводител. Национално издателство „Аз-буки“. София.

Съвет на Европа (2016). Инструмент за оценка на участието на деца. Показатели за измерване на напредъка в насърчаване на правото на децата и младите хора под 18 години да вземат участие при решаване на въпроси, които имат отношение към тях. (превод от френски език)

УНИЦЕФ България (2015). „Моят глас е важен“. Доклад от проведена от УНИЦЕФ България в партньорство с Държавната агенция за закрила на децата Национална консултация с деца във връзка с актуализирането на Националната стратегия за детето 2008 – 2018 г.

Фондация „Партньори – България“ (2015). Детско участие. Ръководство за обучение на деца и младежи. Фондация „Партньори – България“ с подкрепата на УНИЦЕФ – България и Държавна агенция за закрила на детето.

РЕФЕРЕНЦИИ ЗА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКАТА РАМКА:

Hart, R. A. (1992), Children's participation: From tokenism to citizenship, Innocenti.

Kawecka Nenga, S. & Taft, J.K. (2013), "Introduction: Conceptualizing Youth Engagement" in: Kawecka Nenga, S. and Taft, J.K. (Ed.) Youth Engagement: The Civic-Political Lives of Children and Youth (Sociological Studies of Children and Youth, Vol. 16), Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. xvii-xxiii.

Lansdown, G. (2010). The realisation of children's participation rights. Critical reflections. in: Percy-Smith, B., & Thomas, N. (Eds.) (2010). A Handbook of Children and young People's Participation: Perspectives from Theory and Practice. Routledge. pp. 11-23.

Lichterman, P. (1996), The Search for Political Community: American Activists Reinventing Commitment. Cambridge University Press.

Lundy, L. (2007) ""Voice" is not enough: conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child", British Educational Research Journal, 33:6, 927-942.

Percy-Smith, B., & Thomas, N. (Eds.) (2010). A Handbook of Children and young People's Participation: Perspectives from Theory and Practice. Routledge.